

BB 75¢

BALLANTINE SCIENCE FICTION 01562

ARTHUR C. CLARKE

Author of 2001: A SPACE ODYSSEY

TALES FROM THE WHITE HART

BB 75¢

BALLANTINE SCIENCE FICTION 01562

ARTHUR C. CLARKE

Author of 2001: A SPACE ODYSSEY

TALES FROM THE WHITE HART

Annotation

Декілька перекладених українською мовою оповідань видатного англійського письменника-фантаста Артура Чарльза Кларка, які можна відшукати в Інтернеті порізно, пропонуються читачеві зібраними в одній електронній книзі.

- [Артур Кларк](#)
 - [КОЛИСКА НА ОРБІТІ](#)
 - [МАШИНА-МИРОЛЮБЕЦЬ](#)
 - [ПРИБОРКАНА ОРХІДЕЯ\[2\]](#)
 - [ІДЕАЛЬНА МЕЛОДІЯ](#)
 - [МАЙСТЕР НА ВСІ РУКИ](#)
 - [СОНЯЧНІ ВІТРИЛА\[6\]](#)
 - [МАВПА В НАШОМУ ДОМІ](#)
 - [СПЛЯЧИЙ КРАСЕНЬ](#)
 - [ШУМОГАСНИК ФЕНТОНА](#)
 - [notes](#)
 - [1](#)
 - [2](#)
 - [3](#)
 - [4](#)
 - [5](#)
 - [6](#)
 - [7](#)
 - [8](#)
 - [9](#)
 - [10](#)
-

Артур Кларк
Оповідання

КОЛИСКА НА ОРБІТІ

Перш ніж розпочинати нашу оповідь, слід підкреслити те, що немало хто, здається, забуває: двадцять перше сторіччя настане не завтра, а роком пізніше, тобто 1-го січня 2001 року. І хоч календарі після півночі й відлічуватимуть двохтисячний рік, старе століття протримається ще дванадцять місяців. Хоча ми, астрономи, уже вкотре вимушені це тлумачити щораз заново, – та все даремно. Досить у лічбі сторіч з'явитися двом нулям, як починається небачена учта!

Що й казати, я виявився свідком великих подій в історії космонавтики, починаючи від запуску першого супутника. У свої двадцять років я служив обчислювачем у Капустянім Яру – не вельми значною особою, щоб бути в контрольному центрі, коли йшов відлік останніх секунд. Але я чув старт. Потім я лише один раз чув гук, який вразив мене ще сильніше (про нього я розповім далі). І як тільки стало відомо, що супутник вийшов на орбіту, один з провідних учених викликав свій ЗІЛ, і ми помчали до Волгограда відзначити цю подію. Шістдесят миль проїхали за той самий час, за який супутник здійснив свій перший оберт довкола Землі – геть непогана швидкість!

Більшість підручників історії стверджують, що саме тоді, 4-го жовтня 1957 року, започатковано Космічну еру. Я не заперечую, хоча, з мого погляду, найзахопливіше було згодом. Бо хіба може щось бути драматичнішим від того, як військові кораблі США мчали рятувати Дмитра Калініна і в останню мить все ж виловили його капсулу у Південній Атлантиці! А радіорепортаж Джеррі Вінгейта, його пишнobarвні епітети, яких жоден цензор не наважився доторкнутися, коли він обігнув Місяць і власними очима побачив його зворотний бік! А потім, лише якихось п'ять років по тому, – телевізійна передача із кабіни “Германа Оберта”, коли корабель сів на плато Затоки Веселок на Місяці. Він і зараз там стоїть вічним пам'ятником людям, котрих поховано поруч з ним...

То все великі віхи на шляху до космосу, проте ви помиляєтесь, гадаючи, що я говоритиму про них. Мене більше вразило щось інше, ніж це. Навіть не певен, чи зумію до ладу розповісти, а коли й зумію, то не знаю, як ви це сприймете? Адже нового нічого не буде, газети

тоді про це тільки й писали. Проте більшість із них прогавили саму суть: для них це просто виграшна людська рисочка – та й годі.

Було це тридцять років після першого запуску супутника: я тоді вкупі з іншими був на Місяці. Правда, на той час я вже став занадто поважною особою, щоб займатися наукою. Відтоді як я складав програми для електронної машини, минуло понад десять років і тепер моє завдання було дещо складнішим – “програмувати” людей: адже на мені лежала відповідальність за проект АРЕС, я готував першу експедицію на Марс.

Планувалося стартувати, ясна річ, з Місяця : там набагато слабше тяжіння і для запуску треба в п’ятдесят разів менше пального, ніж на Землі. Малося на меті збирати кораблі на орбіті супутника, та, коли все належно зважили, ця ідея відпала: не так просто створювати в космосі заводи й майстерні; невагомість скоріш заважає, ніж допомагає, коли треба, щоб усі предмети безсуперечно слухались вас. На той час, у кінці вісімдесятих років, Перша Місячна База працювала вже повним ходом. Хімічні заводи й усілякі дрібні підприємства виробляли все для селища. І ми вирішили використати їх, замість того, щоб ціною величезних зусиль і витрат споруджувати в космосі нові.

“Альфу”, “Бету” й “Гаму” – три кораблі експедиції – збирали на дні Плутона. Тут, в оточенні гір, лежала гладесенька, хоч яйцем покоти, рівнина цього боку Місяця і така широка, що людині в її центрі навіть на думку не спадало, що вона перебуває на дні кратера: гори ховалися далеко за виднокругом. Герметичні куполи бази стояли за шість миль від стартової площадки і були з’єднані з нею канатною дорогою; ці дороги дуже подобаються туристам, але, як на мене, вони аж надто псують місячний пейзаж.

У перші дні освоєння Місяця життя було далеко не легке, ми й мріяти не могли про зручності, що зараз стали звичними. Головний Купол з його парками та озерами тоді ще існував тільки на ватмані. Втім, ми все одно не були б у змозі скористатися всім цим – нас цілком і повністю приковував проект АРЕС. Людина готувалася зробити свій перший стрибок у великий космос і вже на той час ми розглядали Місяць лише як передмістя Землі, камінь на річці, на який можна спертися і стрибнути, куди тобі треба. Наші помисли краще за все можна висловити словами Ціолковського (вони висіли у мене на стіні, аби кожен міг бачити їх):

“Земля – колиска розуму, проте не можна вічно жити в колисці”.

(Що ви сказали? Ні, ні, я ніколи не зустрічався з Ціолковським. 1935 року, коли він помер, мені було тільки чотири роки!)

Зараз, після багатьох років засекречування, було вельми приємно працювати пліч-о-пліч з людьми всіх націй над проектом, здійснювати який допомагав весь світ. Серед моїх чотирьох заступників один був американець, другий – індієць, третій – китаєць, четвертий – росіянин. І хоч ці вчені різних країн всілякими способами намагались заткнути один одного за пояс, це було корисне суперництво, воно служило нашій справі. Відвідувачам, які пам’ятали старі недобрі часи, я не раз з гордістю нагадував: “На Місяці ніщо не тримається в таємниці”.

Ну так от – я все-таки помилявся: таємниця була, до того ж у мене під самісіньким носом, у моєму власному управлінні. Можливо, я щонебудь і запідозрив би, коли б незліченні деталі проекту АРЕС не заступили мені все інше. Зараз, коли я оглядаюсь назад, я бачу, що всіляких натяків та ознак було доволі, але тоді я нічогісінько не помітив. Щоправда, з-під моєї уваги таки не випало, що Джім Гатчинз, мій молодий заступник, американець, ставав чим далі неухважнішим, неначе його щось непокоїло. Раз чи двічі мені довелося навіть оголосити йому догану за незначні недогляди. Він ображався й запевняв, що це більш не повториться. Гатчинз був типовий вихованець коледжу, яких Сполучені Штати постачають у чималій кількості, досить сумлінний, хоч зірок з неба й не знімав. Він уже три роки був на Місяці і чи не найперший, щойно були зняті обмеження, забрав з Землі свою дружину. Мені так і не пощастило з’ясувати, яким чином він опинився втягненим у цю історію; вочевидь, зумів натиснути таємні пружини, незважаючи на те, що його аж ніяк не можна було уявити в ролі головної дійової особи міжнародної змови. Та якби тільки міжнародної – тут і Місяць був утягнений, і з десятків людей – чиновників з Управління Астронавтики.

Мені й досі видається просто дивом, що вони зуміли до кінця зберегти все в таємниці.

Схід Сонця почався за земним часом вже два дні тому, але незважаючи на те, що чіткі тіні помітно покоротшали, до місячного полудня було ще п’ять днів. Ми готувалися провести перше статичне випробування двигунів “Альфи”; силову установку вже змонтовано, корпус корабля зібрано. “Альфа” височіла на рівнині, скидаючись

скоріш на частину нафтоперегінного комбінату, ніж на космічний корабель. Проте нам вона здавалася пречудовою, символом майбутніх завоювань. Мить відповідальна: ще жодного разу не будували таких потужних термоядерних двигунів, та, попри всі наші старання, ніколи не можна бути зовсім упевненим... Якщо тепер що-небудь не спрацює, здійснення проекту АРЕС відкладеться ще на один рік.

Та от, коли вже почався відлік часу, до мене підбіг зблідлий і стурбований Гатчинз.

– Мені треба негайно на Базу! – одним духом випалив він. – Це надзвичайно важливо!

– Важливіше, ніж випробування? – ущипливо поцікавився я, стримуючи свою прикрість.

Він пом'явся, ніби хотів щось пояснити, а потім коротко відповів:

– Можливо й так...

– Ну, гаразд, – згодився я.

Тієї ж миті він зник. Я міг зажадати від нього пояснень, але підлеглим треба довіряти. Повертаючись до центрального пульта, я роздратовано казав собі, що маю від цього навіженого молодика вже по саму зав'язку. Все ж таки і він не менше за інших хвилювався, як пройде випробування, а сам раптом подався канатною дорогою на Базу. Пузатий циліндр кабіни мчав по ледь помітних канатах, мов казковий птах.

П'ять хвилин по тому я й зовсім розлютився. Весь комплект приладів-самописців раптом відмовив, довелося відкласти випробування на три години. Я бігав у контрольному центрі, повторюючи всім і кожному (бо тікати від мене їм було нікуди), що у нас, у Капустянім Яру, такого ще не траплялося. Зрештою після другої чашки кави я трохи заспокоївся. Раптом у динаміках пролунав сигнал "Слухайте всі". Тільки один сигнал вважався важливішим – завивання аварійних сирен. За всі мої роки у Місячному селищі я чув його двічі і сподіваюсь більш ніколи не почути. Голос, що пролунав у кожному приміщенні на Місяці та в навушниках кожного робітника на безмовних рівнинах, належав генералові Стайну, голові Управління Астронавтики. (В той час були ще всілякі почесні титули, хоч ніхто вже не надавав їм значення.)

– Я звертаюся до вас із Женеві, – почав генерал Стайн. – На мою долю припало зробити важливе повідомлення. Останні дев'ять місяців

тривав найвідповідальніший дослід. Ми, оберігаючи безпосередніх учасників цього досліду і не бажаючи розбуркувати зайвих надій та побоювань, тримали його в таємниці. Ви ж пам'ятаєте, як донедавна багато фахівців не вірили, що людина зможе жити в космосі. І цього разу знайшлися песимісти: вони сумнівалися, чи пощастить зробити наступний крок у підкоренні Всесвіту. Зараз доведено, що вони помилилися: дозвольте познайомити вас з Джорджем Джонатаном Гатчинзом, Першонародженим Космосу.

У динаміку клацнуло, звук урвався, потім почулося шарудіння й шепіт. І раптом на весь Місяць та на половину Землі пролунав звук, що про нього я обіцяв вам розповісти, – найбільш вражаючий гук, який мені пощастило чути за все своє життя.

Це був слабенький крик немовляти, вперше в історії людства народженого поза межами Землі. У повній тиші, що запала в контрольному центрі, ми спочатку глянули один на одного, потім на кораблі на сяючій рівнині. Ще кілька хвилин тому нам здавалося, ніби на світі немає нічого важливішого від них. Та ось нам довелося відступити перед тим, що відбулося у Медичному Центрі і що відбуватиметься в прийдешні сторіччя у незліченних світах мільярди разів.

Ось тоді-то, шановні друзі, я відчув, що людина й справді закріпилась у космосі.

Out of the Cradle, 1959

КОЛИСКА НА ОРБІТІ: Оповідання. – К.: Веселка, 1983. – 368 с.
– (Пригоди. Фантастика).

КОРУНЕЦЬ Ілько, переклад з англійської, 1983.

МАШИНА-МИРОЛЮБЕЦЬ

Коли того дня пізнім вечором я ввійшов до бару «Білий олень», усі відвідувачі юрмилися в кутку. Тобто всі, крім Дрю: він не залишив свого поста за прилавком, де сидів і читав однотомник Т. С. Еліота. Від книжки він одірвався тільки на хвилю, щоб налити мені кухоль пива й поінформувати, в чому річ.

— Ерік притягнув якийсь гральний апарат — поки що він у всіх виграє. Зараз он Сем пробує...

Цієї миті вибух сміху засвідчив, що й Семові поталанило не більше, ніж його попередникам. Я протиснувся крізь юрбу подивитись, що то за штукovina.

На столі лежала плоска металева коробка завбільшки з шахівницю і так само поділена на квадрати. В кутку кожного квадрата були вимикач і маленька неоновіа лампочка в невеликій заглибині. Ерік Роджерс розглядався за черговою жертвою.

— В чому полягає ця гра? — спитав я.

— Та це щось подібне до хрестиків-нуликів, або, як його називають американці, «тік-так». Цієї гри навчив мене Шаннон, коли я працював у лабораторії фірми «Белл». А суть її в тому, щоб пройти з одного краю дошки до протилежного, — скажімо, з півночі на південь, — вмикаючи лампочки. Можеш уявити, коли хочеш, що вся ця дошка — мережа вулиць, а лампочки — світлофори. Ходять по черзі — раз гравець, раз машина. Машина намагається перегородити тобі дорогу, рухаючись зі сходу на захід, — це теж показують лампочки. Дорога не обов'язково має бути пряма, можеш петляти скільки завгодно, аби лиш лінія не переривалась. Виграє той, хто першим досягає другого краю дошки.

— І виграє, звісно, машина?

— Ну, поки що так.

— А чи не можна бодай заблокувати шлях машині, коли вже не вдається самому виграти?

— Оце ж ми й пробуємо. Може, ти теж хочеш?

За дві хвилини і я поповнив число невдач. Машина подолати мій опір і успішно пробилася зі сходу на захід. Однак це мене зовсім не переконало в непереможності машин, ясно було тільки одне — ця гра куди складніша, ніж здавалося попервах.

Ерік обвів поглядом присутніх, коли я відійшов убік. Бажаючих більше не було.

— Ха! — промовив Ерік. — Сюди справжнього гравця треба. А як ти, Первіс? Не маєш охоти?

Гаррі Первіс стояв позад гурту, втупившись поглядом у далечінь. Коли Ерік озвався до нього, він почув запитання, але прямо не відповів.

— Чарівні забавки, ці електронні комп'ютери, — задумливо сказав він. — Може, мені й не слід було б вам говорити, але цей ваш апарат нагадав мені, що сталося свого часу з «проектом Клаузевіц». Історія прецікава, та й для американських платників податків вона обійшлася в добрий гріш.

— Стривай, — схопився раптом Джон Віндгем. — Будь людиною, почекай хвилинку, поки ми наповнимо кухлі. Дрю!

Залагодивши цю поважну справу, ми згромадилися коло Гаррі. Тільки Чарлі Вілліс лишився при машині, усе ще тішачи себе надією на виграш.

— Як ви всі знаєте, — почав Гаррі, — наука в наші часи — велика річ для військових. Сама по собі зброя — ракети там, атомні бомби й таке інше — тільки частинка науки, хоч ні про що інше широка публіка по суті й не знає. На мою думку, набагато привабливіше, коли науку застосовують для тактичних досліджень. Все-таки тут більше маєш діло з розумом, ніж з грубою силою. Колись я чув, що це визначали як уміння шляхом обчислень виграти війну, не вдаючись до воєнних дій. І мені здається, це непогане визначення.

Як вам усім відомо, у п'ятдесяті роки електронні комп'ютери почали рости як гриби після дощу. Більшість їх була призначена для математичних задач, але як подумати, то війна сама по собі теж математична задача. Тільки така заплутана, що людський розум і ради їй не дасть — занадто багато в ній змінних величин. Навіть найбільший стратег не спроможний охопити всю ситуацію в цілому: і гітлери, і наполеони зрештою завжди помилялись.

Але мати електронно-обчислювальну машину — це була б зовсім інша річ. Після закінчення війни багато хто з тямущих людей дійшов такого висновку. Специ, що опрацьовували великі комп'ютери типу ЕНІАК та інші такі штуки, могли революціонізувати всю воєнну стратегію.

Ось так постав «проект Клаузевіц». Не допитуйтеся, звідки я про це знаю, і не сподівайтесь почути від мене все з дрібними деталями. Досить того, що в один глухий закутень у горах штату Кентуккі завезли на хтозна-скільки мільйонів електронного обладнання і туди ж спровадили гроно найкращих американських учених. Вони й досі сидять там, хоч усе обернулося зовсім не так, як було заплановано.

Не знаю, чи часто вам доводилося стикатися з найвищими чинами в американській армії, але один різновид їх ви, безперечно, знаєте з художньої літератури. Це такий бундючний, тупуватий і зашкарублий поглядами кар'єрист, який піднімається по шаблях угору тільки тому, що його підпиhaють знизу. Він усе робить згідно з правилами й приписами і на цивільних дивиться в найкращому разі як на тимчасово нейтральних ворогів. Так от я відкрию вам секрет: такий тип і справді є. Може, тепер їх і не так багато, але часом вони трапляються і не завжди щастить знайти їм таку роботу, де від них не було б шкоди. А опинившись на високій посаді, таке цабе гонориться, наче воно має вагу плутонія.

Ось таким типом, здається, був генерал Сміт. Ні, це, ясна річ, не справжнє його ім'я! Батько у нього був сенатором, і хоч як дехто в Пентагоні намагався затримати синка на якомусь безневинному посту — приміром, охорона берегової смуги у штаті Вайомінг, — батьків вплив виявився сильнішим. Отож, на лихо, нашого генерала призначили відповідальним за «проект Клаузевіц».

Звісно, в обов'язки генерала входили тільки адміністративні, а не наукові проблеми. І якби він не втручався в роботу вчених, обмежившись суто військовими питаннями, — як хвацькіше віддавати честь чи як блискучіше натирати підлогу в казармах, — то все, можливо, скінчилося б нормально. Але він надумав інше.

Генерал жив собі безхмарно й безтурботно. Він, якщо дозволено буде скористатися висловом Уайльда (хто цього не робить!), був мирною людиною в усьому, крім домашнього життя. З ученими ніколи раніше йому не доводилося стикатись, і тепер він був страшенно

вражений. Тож, мабуть, несправедливо на нього одного звалювати провину за те, що сталося.

Збігло чимало часу, поки до генерала дійшла суть і мета «проекту Клаузевиц», і коли він це зрозумів, то неабияк занепокоївся. І, в усякому разі, не перейнявся більшими симпатіями до науковців, бо, хоч що там кажіть, а він не був цілковитим йолопом. У нього вистачило глузду збагнути: успіх проекту призведе до появи такої великої кількості генералів-відставників, що для них навіть у правліннях усіх американських кампаній не вистачить місця.

Але даймо на хвилину спокій генералові й огляньмося на вчених. Їх було з півсотні, та ще кілька сотень інженерів і техніків. І всі вони ретельно проціджені ФБР, так що активних членів компартії там було хіба з півдюжини, не більше. Пізніше багато базикали про саботаж, але, як виявилось, безпідставно. Власне те, що сталось, і не можна було назвати саботажем.

Безпосереднє конструювання комп'ютера доручили одному тихенькому математичному генієві, що просто з коледжу опинився у Кентуккійських горах, у світі безпеки і пріоритету, навіть не встигши второпати, що з ним діється. Власне, його звали інакше, але хай у нас він буде містер М'яло, бо він і справді був якийсь нерішучий та сором'язкий.

Щоб покінчити зі списком наших дійових осіб, треба сказати кілька слів і про Карла. На цьому етапі Карл був ще тільки наполовину готовий. Як і всі електронно-обчислювальні машини, він складався переважно із здоровенного блоку пам'яті, що міг одержувати і зберігати дані бозна-як довго. Творча частина Карлового мозку — аналізатори та інтегратори — приймала та обробляла інформацію і при потребі відповідала на ті питання, які перед машиною ставили. Озброєний точними фактами, Карл міг давати й правильні відповіді. Проблема якраз у тому й полягала, щоб Карла начинити всіма цими фактами — не можна ж було сподіватись правильних розв'язків, коли в основі лежала недостовірна чи недостатня інформація.

Отже, змонтувати Карлів мозок мав доктор М'яло. Я, правда, дещо антропоморфічно викладаю справу, але ж ніхто не заперечуватиме, що ці великі комп'ютери наділені особистістю. Щоб не входити в зайві технічні подробиці, я тільки скажу, що малому М'ялу належало створити надзвичайно складний контур, який би дав

змогу Карлові думати у відповідності з покладеними на нього завданнями.

Таким чином, перед нами три головні дійові особи — генерал Сміт, що мріяв про півторастолітньої давності війни з індіанцями; доктор М'яло, що поринув у запаморочливі наукові тонкощі своєї роботи, і Карл, 50 тонн електронного обладнання, які невдовзі мали пробудитись до життя за допомогою струму, що пульсуватиме в його жилах.

Але це «невдовзі» було не дуже близько, як на генерала Сміта. Щоправда, його теж не в усьому можна було ганити, на нього, мабуть, теж натискали, коли виявилось, що проект не буде виконано в призначений термін. Генерал викликав доктора М'яла до себе в кабінет.

Аудієнція тривала понад тридцять хвилин, протягом яких доктор М'яло не сказав і тридцяти слів. Майже весь час пішов на те, що генерал великодумно розводився про темпи виробництва, про різні перестороги й перепони. Спорудити Карла — на його думку, це було майже те саме, що змонтувати на конвейєрі пересічного «фордика»: просто скласти докупи різні деталі, та й по всьому. Ну, а доктор М'яло був не з таких, щоб розвіяти начальникову ілюзію, навіть якби генерал і дав йому таку нагоду. З кабінету М'яло вийшов, пройнятий відчуттям якоїсь заподіяної йому кривди.

Через тиждень стало ясно, що робота з Карлом ще більш відстає від плану. М'яло робив усе, що міг, і ніхто на його місці не спромігся б краще працювати. Постали такі ускладнення, що геть виходили за межі генералового розуміння, і з ними треба було якось упоратися. З ними таки впорались, але це забрало чимало часу, а саме часу не вистачало.

На першій аудієнції генерал намагався бути якомога більш чемним, хоч на ділі все вийшло по-брутальному. Цього разу він намагався бути брутальним, тож можете собі уявити, як воно вийшло насправді. М'яла та його колег, які не вкладалися в план, по суті, звинуватив в антиамериканській діяльності.

Відтоді почалися деякі зміни. Стосунки між військовими та науковцями дедалі гіршали. А доктор М'яло вперше став серйозно задумуватись над сенсом своєї роботи. Він завжди був надто заклопотаний, надто заглиблений у складнощі свого безпосереднього

завдання, щоб ще думати про суспільну відповідальність, яка лежала на ньому. Він і тепер був дуже зайнятий роботою, але часом уривав хвилинку й розмірковував. «Ось я, — казав він сам собі, — один з найздібніших чистих математиків у світі, і чим же я зайнятий? Кому тепер потрібна моя дисертація про діофантові рівняння? Коли я знову зможу взятися до теореми простих чисел? Коротше, коли я знову почну робити щось путнє?»

Він міг би подати у відставку, однак це йому й на думку не спадало. В усякому разі, під лагідною і сором'язливою його зовнішністю сиділа впертість. Доктор М'яло і далі працював, навіть енергійніше, ніж раніше. Спорудження Карла повільно, але твердо наближалось до кінця. Вже припаяли останні дротики в міріадноклітинному мозку Карла; механіки перевірили й перепробували тисячі контурів у його нутрощах.

Але один із них, непримітний серед тьми-тьмущої таких самих контурів — він вів до комплекту клітинок пам'яті, — перевіряв особисто доктор М'яло: ніхто інший навіть і не знав про цей контур.

І ось настав великий день. До Кентуккі поз'їжджалося велике начальство. З Пентагону прибуло ціле сузір'я багатозорних генералів. Запросили навіть представника командування військово-морського флоту.

Генерал Сміт гордовито проводив гостей від одного підземелля до іншого, від батарей пам'яті до селекторної мережі, далі до аналізаторів матриць, до вхідних панелей і, нарешті, привів їх до ряду електричних машинок, на яких Карл мав друкувати наслідки своїх мізкувань. Генерал виказував при цьому досить добру поінформованість, майже не плутався в термінах і навіть спромігся створити враження — щоправда, тільки у найменш кваліфікованих з гостей — що це саме він і є основним творцем Карла.

— Ну, а тепер, — бадьоро сказав генерал, — хай-но Карл попрацює трохи. Може, хто хоче дати йому якусь задачку?

При слові «задачка» присутні математики скривились, але генерал і не здогадався, що він бовкнув щось не те. Громада військових потушчалась часину, потім хтось наважився:

— Скільки буде дев'ять у двадцятому ступені?

Один з техніків, зневажливо чмихнувши, натис на якісь клавіші. Електрична машинка озвалася кулеметним тріском, і ніхто й блимнути

не встиг, як уже з'явилася чорним по білому відповідь, дев'ятка, перемножена сама на себе двадцять разів.

Згодом я сам підрахував, скільки тут виходить; коли хто хоче знати, то ось вам це число: 12157665459056928801. Але повернімось до розповіді Гаррі.

Після цього з чверть години Карла бомбардували всілякими такими дурницями. Відвідувачі були вражені, хоча навряд чи вони могли б викрити Карла, навіть якби всі його відповіді були хибні.

Генерал скромно кахикнув. У математиці його пізнання поза елементарну арифметику не сягали, а Карл тільки починав розігріватись.

— Тепер, — сказав генерал, — я надаю слово капітанові Вінклеру.

Це був енергійний юнак, випускник Гарвардського університету; генерал слушно не довіряв йому, підозрюючи, що капітан Вінклер радше вчений, аніж військовий. Проте серед офіцерів тільки Вінклер по-справжньому розумів, для чого призначається Карл, і міг до ладу пояснити, як саме комп'ютер має виконувати своє завдання. Генерал ще подумав роздратовано, що Вінклер, почавши розповідь, мав вигляд як задріпаний шкільний учитель.

Перед Карлом вирішили поставити одну складну тактичну задачу, відповідь на яку всі, окрім Карла, знали. Йшлося про битву, що відбулася майже сто років тому. Коли Вінклер скінчив вступні зауваження, один генерал з Бостона буркнув убік: «Хай мене чорти візьмуть, коли котрийсь клятий південець не залагодив так, щоб бодай тут перемиг Лі^[1]!»

Проте кожен був згоден, що це завдання якнайкраще надається для перевірки Карлових здібностей.

Перфострічки поповзли у місткі батареї пам'яті, на панелях замиготіли й заблмали світлясті візерунки, в усіх напрямках почався якийсь таємничий рух.

— Щоб розв'язати це завдання, машині треба п'ять хвилин, — категорично заявив капітан Вінклер.

Коли це враз, наче зумисне всупереч його словам одна з електричних машинок жваво застрекотіла. З нутра її висунулася смужка паперу, і капітан Вінклер, трохи здивований такою несподіваною оперативністю Карла, взяв те послання. І тут-таки його

нижня щелепа опустилася на шість дюймів, і він застиг без руху з папірцем у руці, немов не ймучи віри очам.

— Що там таке?—гаркнув до нього генерал.

Капітан Вінклер плямкнув, але не міг ані слова сказати. Нетерпляче пирхнувши, генерал шарпнув папірець з руки Вінклера. Тепер настала його черга завмерти на місці, тільки на відміну від свого підлеглого він весь геть побагровів. На мить став схожим на якусь рибу, що задихалася, витягнена з води; потім мало не силкома загадкове послання вихопив у нього п'ятизоряний генерал, рангом найвищий з усіх присутніх.

Його реакція була абсолютно протилежна. Він раптом голосно зареготався.

Молодших офіцерів хвилин десять доймала болісна непевність. Скоро, однак, незвичайна новина процідилася через полковників до капітанів та лейтенантів, і зрештою в приміщенні не залишилося жодного військового, кого б вона обминула.

Карл просто сказав, що генерал Сміт пихате одоробло, та й годі.

І хоч ніхто не сумнівався в цьому, справу не можна було так облишити. Щось тут явно було не гаразд. Щось (а може, хтось) відвернуло Карлову увагу від битви під Геттісбергом.

— Де доктор М'яло? — ревнув генерал Сміт, коли до нього повернувся дар мови.

А за тим уже й слід прохолов. Відбувши величну хвилину, він тихенько вислизнув з кімнати. Відплата мала бути згодом, це ясно, але за таку втіху можна було й заплатити.

Техніки заходилися гарячково обмацувати контур за контуром і стали знову перевіряти Карла на пробних операціях. Вони дали Карлові цілу низку складних задач на множення та ділення, щоб пересвідчитись у комп'ютеровій вправності, як от пересвідчуються у вправності людської мови на скоромовках («На дворі трава, на траві дрова» і т. д.). Він упорався з ними бездоганно. Тоді підсунули йому простеньку воєнно-тактичну задачу, таку, що її пересічний лейтенантик розв'язав би й спросоння.

Карл на це відповів:

— Шубовснув би ти головою у воду, генерале!

Тоді генерал Сміт збагнув, що тут щось поважніше, аніж якась технічна неполадка. Це був просто бунт машини.

Кілька годин пішло на те, щоб з'ясувати, у чому ж таки причина. Десь у нутрощах Карлового пристрою пам'яті була вмонтована розкішна колекція образливих слів, що їх любовно зібрав доктор М'яло. Те, що треба було сказати самому генералові, він записав на перфострічку або зафіксував у візерунках електричних імпульсів. Але цим він не обмежився, це було б не варте його генія. М'яло встановив ще, так би мовити, контур вибору — він наділив Карла здатністю розрізняти. Перш ніж розв'язувати будь-яку задачу, Карл її перевіряв. Якщо вона була чисто математична, він належним чином і діяв, і все було правильно. Та коли задача мала воєнний характер — з нього виходив якийсь образливий вислів. Причому після двадцяти таких випадків він жодного разу не повторився, аж нарешті довелося молодших із присутніх попросити, щоб вийшли.

Слід визнати, що техніків зацікавили майже рівною мірою обидва питання: і добір тих висловів на адресу генерала, що їх мав у запасі Карл, і те, де саме вони містяться. Почав Карл звичайними кпинами та чудернацькими припущеннями щодо генеалогії генерала, але скоро перейшов до різного роду детальних вказівок, навіть найслабші з яких були вельми дошкульні для генералової гідності, а більш круті завдавали серйозної травми і його фізичній повноцінності. Всі послання, виходячи з друкарських машинок, мали на собі гриф «цілком секретно», і це не дуже тішило генерала. З гнітючою певністю він усвідомлював, що з усіх секретів холодної війни цей буде розголошено найпершим і що йому треба переходити на цивільну службу.

— Ось така ситуація є і досі, — закінчив свою розповідь Первіс. — Техніки все ще силкуються розплутати контури, що їх повмонтовував доктор М'яло, і рано чи пізно вони це зроблять. А тим часом Карл залишається непохитним миролюбцем. Він просто щасливий, коли має діло з теорією чисел, з розрахунками енергетичних таблиць і взагалі з будь-якими математичними проблемами. Пригадуєте знаменитий тост: «За чисту математику — щоб нею ніхто ніколи не зміг скористатися!» Так от Карл теж такої думки.

А тільки-но хтось пробує перехитрити його, він стає дибки. У нього чудова пам'ять, тож його й не ошукаєш. У надрах машини занотовано половину найбільших битв на світі, і він зразу розпізнає будь-яку їх видозміну. Робили спроби замаскувати тактичні задачі під

суто математичні, але Карл неодмінно викривав ці махінації і давав замість відповіді чергове послання для генерала.

А доктора М'яла так і не покарали, бо незабаром з ним стався нервовий розлад. І для цього не бракувало підстав, хоч усе було підозріло точно виважено в часі. Коли я востаннє чув про нього, він викладав матричну алгебру в якомусь коледжі у Денвері. Він запевняє, що забув чисто все, що діялося під час його роботи з Карлом. Може, воно й правда...

Раптом з глибини кімнати почувся вигук:

— Я виграв! Ходіть сюди, побачите! — Це був Чарлз Вілліс.

Ми всі кинулись в куток зали. Чарлі й справді, незважаючи на протидію машини, вдалося прокласти звивисту, але неперервну дорогу з одного краю шахівниці на протилежний.

— А покажи нам, як це в тебе вийшло, — сказав Ерік Роджерс. Чарлі розгубився.

— Я вже забув. Я ж не записував усіх ходів. Ззаду почувся чийсь ущипливий голос.

— Зате я добре стежив за ходами, — заявив Джон Крістофер. — Ти махлював, робив по два ходи зараз.

Після цього, хоч і прикро визнати, сталася невеличка колотнеча, Дрю пригрозив навіть поліцією, якщо ми не вгомонимось. Не пам'ятаю, чиє було зверху в тій пересварці, та це не так і важливо. Бо я схильний погодитися з думкою Первіса, яку він висловив пізніше, коли взяв цього гравця-робота й перевірів його нутроці.

— Ось ця забавка, — сказав Первіс, — всього тільки простакувата родичка Карлова, і бачите, що вона витворює. Всі ці машини вже починають шити нас у дурні. Скоро вони перестануть підкорятись нам, і для цього не треба буде ніякого М'яла з його контурами. А потім вони візьмуться ще й командувати нами — машини ж логічні й ніяких дуроців не терплять.

Він зітхнув.

— Коли до цього дійде, ми нічим не зможемо зарадити. Нам залишиться тільки сказати динозаврам: «Посуньтесь, дайте місце homo sapiens!» А Землю успадкують напівпровідники.

Розвинути далі свою похмуру філософію він не встиг, бо відчинилися двері, й на порозі показала голова поліційного констебля Вілкінса.

— Хто власник машини «СГС 571»? — запитав він, пильно обдивляючись присутніх. — А, це ви, містере Первіс. У вас не горить стоп-сигнал.

Гаррі понуро глянув на мене і покірно знизав плечима:

— Бачиш, уже починається.

І він вийшов у ніч.

The Pacifist, 1956

Переклад з англійської Ростислава Доценка

*Джерело: ППФ (Пригоди, подорожі, фантастика) — 83, К.:
Молодь, 1983*

ПРИБОРКАНА ОРХІДЕЯ^[2]

Мало хто з відвідувачів таверни “Білий олень” наважиться повірити, ніби всі оповідки Гаррі Первіса^[3] – то чистісінька правда, зате кожен погодиться, що деякі з них вірогідніші за інші. Та як не прикидай на вірогідність історію з Приборканою Орхідеєю, заважить вона справді небагато.

Вже не пригадую, до якого дотепного “гамбіту” вдався Гаррі, щоб зав’язати ниточку цієї оповідки: може, хтось із добродіїв, що кохаються в орхідеях, приніс до таверни свою останню знахідку – якусь химерію – і це дало нову поживу фантазії Гаррі. А втім, не про те мова. Головне – я добре запам’ятав його оповідку, а вона таки варта уваги.

Цим разом пригода випала не комусь із численних родичів Гаррі, й він не схотів пояснити, як же йому пощастило вивідати все, аж до непривабливих подробиць. Герой, якщо його можна так назвати, цієї тепличної епопеї – сумирний маленький клерк на ім’я Геркулес Кітінг. Та коли вам здалося, що ото і є найдивовижніше в цій історії, зачекайте трошечки, не поспішайте.

Воно й справді, хто в наші благословенні часи може з легким серцем пишатись іменням Геркулес? А як ти загнуток – усього чотири фути дев’ять дюймів на зріст і без курсу фізичних вправ не набираєш ваги й дев’яносто сім фунтів, то зватися Геркулесом – тільки людей смішити! Отож і не диво, що наш Геркулес був відлюдьком і не мав любіших друзів за тих, що росли в горщиках у вологій оранжереї в положистій місцині його саду. Невибагливий у всьому, Геркулес витрачав на себе дріб’язок, зате колекцію орхідей та кактусів викохав розкішну.

Серед кактусофілів слава про нього гриміла по всіх усюдах, отож з найдалших куточків світу надходили йому незліченні пакунки, вони пахтіли розпушеною землею і тропічними джунглями.

Рідні Геркулес не мав, окрім тітки Генрієтти, і, шукайте – не шукайте, не було на світі двох таких несхожих між собою людей. Генрієтта, могутня жінка шести футів на зріст, любила твідові костюми від Гарріса, різкі лінії яких аж очі муляли, спритно й

відчайдушно правувала “ягуаром” і палила сигару за сигарою. Колись її батьки тішилися надією мати сина, а тоді довіку сушили собі голови над тим, чи ж справдила доля їхні сподівання. На прожиття собі Генрієтта заробляла, ще й непогано – розводила породистих собак. На люди вона рідко виходила одна, біля неї завжди крутилося двійко її найкращих живих моделей; та не подумайте, вони були не з племені портативних собачок, яких леді залюбки носять у торбинках: розплідник Кітінг спеціалізувався на датських догах, східноєвропейських вівчарках та сенбернарах.

Генрієтта, недарма зневажаючи чоловіків як слабшу стать, заміж так і не вийшла. Зате, не знати чого, мов той рідний дядько (саме так, знайдіть-но влучніше слово!) прихилилась до Геркулеса. Вона телефонувала та загощала до нього наприкінці мало не кожного тижня. Цікаві то були взаємини: мабуть, біля Геркулеса Генрієтта ще дужче втішалася відчуттям своєї моці. Коли навіть її небіж, і той чогось вартий як чоловік, то годі й казати, яка ж вона жалюгідна порода – чоловіцтво! А втім, коли саме тут крилася справжня причина Генрієттиної прихильності, вона про те не віддала і ніби щиро любила свого небожа. Ставилась до нього поблажливо, але не згорда.

Як і слід було чекати, тітка своєю уважливістю лише додавала Геркулесові мук, ятрила і без того нестерпне відчуття його власної мізерності. Попервах він терпів родичку, далі почав страхатися її щонедільних наскоків, громоподібного голосу та костоломного ручкання і врешті запалав лютою ненавистю. Мало-помалу та ненависть затьмарила йому все, взяла гору над іншими почуттями, навіть над його захопленням орхідеями. Але він таївся з тим, душачись від люті й страху: адже варто тітоньці Генрієтті розкусити його справжні почуття, вона, чого доброго, одним махом виб’є з нього дух та й згодує зграї своїх вовкодавів.

А найгірше, що нема розради ув’язненій душі. Він мусить любенько родичатися з тіткою Генрієттою, а сам аж кипить, ладний її убити. І таки частенько спокушає його думка збавити їй віку, хоч і знає, що до такого діла він незугарний і марні його сподівання. Аж ось одного дня...

Як запевняв торговець, орхідея росла десь у пониззі Амазонки – за такою адресою шукай хіба вітра в полі. Коли Геркулес побачив її вперше, вона не звабила своїм виглядом навіть такого пристрасного

колекціонера, як він. Безформний корінь завбільшки з чоловічий кулак – ото і все. Та ще й бридко тхне якимсь гнилим могильним духом. Геркулес навіть засумнівався, чи жевріє в тому корені життя, він так і сказав торговцеві, а той узяв і поступився, накинув йому орхідею майже за безцінь. Отож Геркулес, хоч-не-хоч, поніс своє надбання додому.

Цілісінький місяць рослина не виявляла жодних ознак життя, але Геркулесові було байдуже. Та настав час, якогось дня виткнувся крихітний зелений паросток, потягнувся до сонця й відтоді ріс на очах. Скоро вигналося товсте м'ясисте стебло й зазеленіло ядуchoю барвою. Довкруг його верхівки цілим гроном повипиналися дивовижні горбочки, але в усьому іншому рослина не виявляла характерних ознак свого виду. Геркулеса тепер охопило неабияке збудження: він не сумнівався, що відкрив незаний досі різновид орхідей. Рослина вже виросла й розбуялася фантастично, ось вона вже вища за Геркулеса – хоч яке це блаженське порівняння! І горбочки помітно більшали: орхідея от-от мала розцвісти.

Геркулес чекав цієї миті з величезним хвилюванням, знаючи, як недовго, буває, квітують деякі рослини, і, скільки міг, чатував у теплиці. Але марна була його пильність: метаморфоза сталася якось уночі, коли він спав. На ранок орхідея вже запишалася вісьмома рядами вусиків, що китицями вільно спадали майже до землі. Мабуть, ті вусики розвинулися всередині стебла і проросли з вибуховою, як для рослин, швидкістю. Геркулес постояв, подивився вражено на таку дивовижу і пішов на службу в глибокій задумі.

Надвечір, поливаючи орхідею та розпушуючи ґрунт під нею, він помітив ще одне диво. Вусики налилися, потовщали і ніби погойдувались. Придивившись пильно – вони тріпотять, наче в них нуртує життя. Аж навіть Геркулес, майже очманілий від цікавості й захвату, стривожився.

Збігло кілька днів, а з ними розвіялися й останні сумніви: наш садівник упевнився, що зробив неабияке відкриття. Коли він наближався до орхідеї, вона тяглася до нього вусиками – та так неприємно, зухвало! Здавалося, вона голодна. Враження було таке непереборне, що Геркулесові ставало моторошно, в глибині свідомості заворушилася підозра. Та минув час, поки він нарешті зрозумів, що його непокоїть. Якось пробурмотівши: “Ну звісно, який же я

недотепа!” – він подався до місцевої бібліотеки і там дуже цікаво згаяв півгодини, перечитавши невелике оповідання Герберта Уеллса “Дивовижна орхідея”.

“Боже мій! – вигукнув подумки Геркулес, дочитавши до кінця. – Бракує тільки отого запаморочливого духу, що ним орхідея задурманює свою жертву, а всі інші ознаки аж надто схожі”.

Додому повернувся геть знічений. Прочинивши двері до оранжереї, став на порозі, позираючи через грядочку зелені на свою неоціненну знахідку. Потім прикинув на око довжину вусиків – він уже спіймав себе на тому, що називає їх мацачками – і наблизився на безпечну відстань. І справді, рослина неначе хижо причаїлася, мов дитя фауни, а не флори. Геркулесові спала на думку нещаслива пригода з доктором Франкенштейном^[4], і все разом його аж ніяк не потішило.

Ото безглуздя, просто сміх та й годі! В реальному житті такого не буває. А втім, є спосіб усе перевірити...

Геркулес прожогом кинувся додому і за кілька хвилин повернувся з мітловищем, на кінчик якого настромив шмат сирого м’яса. Почуваючись неабияким дурнем, він наблизився до орхідеї, як ото приборкувач левів обідньої пори наближався б до свого годованця.

Спливла мить, проте нічого не сталося. Аж ось двійко вусиків заворушились, а далі збуджено засмикались. Вони то тягнулися до м’яса, то лякливо сахалися назад. І раптом блискавкою вихопилися вперед – навіть погляд за ними не встиг – і обкрутилися довкола м’яса, Геркулес від могутнього ривка мало не випустив з рук мітловища. М’ясо щезло: орхідея притискала його, образно кажучи, до своїх грудей.

– Стрибучий Єгософат^[5]! – заволав Геркулес, а він дуже рідко вдавався до таких крутих висловів.

Орхідея не виявляла жодних ознак життя протягом усієї наступної доби. Вона вичікувала, поки м’ясо притухне, а тим часом розвивалась її система травлення. Наступного дня плетиво з того, що мало вигляд коротких корінців, обснувало поживу. Як запала ніч, м’ясо щезло.

Орхідея скуштувала крові.

Коли Геркулес спостерігав за своїм скарбом, почуття його дивовижно плутались. Іноді йому ввижались, ніби в нічному маренні, всілякі страхіття, уява малювала цілу низку нещасть: орхідея вже так

зміцніла, що, потрап-но в її мацаки, там і кінець свій знайдеш. А насправді не було й тіні небезпеки. Геркулес обладнав трубопровідну систему й напував орхідею з безпечної відстані, а її чудернацьку поживу жбурляв так, щоб могла дотягтися до неї вусиками. Орхідея вже поглинала фунт сирого м'яса щодня, і годувальник потерпав на думку, що вона упорала б і куди більшу пайку, тільки дай.

Можна зрозуміти Геркулесову розгубленість та занепокоєння, але всі його страхи блякли й відступали перед відчуттям триумфу, усвідомленням, що таке ботанічне диво трапило саме йому до рук. Він міг би стати – аби охота – найзнаменитішим колекціонером орхідей у світі! А що мислив він трохи обмежено, то й невтямки йому було, що не лише оранжерейна душа могла зацікавитись його плеканкою.

А вона вигналася вже футів шість заввишки і все піростала, правда, повільніше, ніж на початку. Всі інші рослини Геркулес відсадив геть з того закутка теплиці, де буяла орхідея – і не тому, що боявся, раптом вона виявить канібалістські нахили, а тому, що волів доглядати їх, почуваячись у цілковитій безпеці. Він напнув лінву поперек центрального проходу, щоб не ризикувати і ненароком не ступити туди, де можуть вхопити його ті вісім ворухливих мацачків.

Було ясно: орхідея має високорозвинену нервову систему і щось таке, що дуже скидається на інтелект. Вона, приміром, знала, коли її мали погодувати, і всім своїм виглядом виявляла вдоволення. А найфантастичніше те – Геркулес вірив і не вірив власним вухам – що вона могла подавати голос. Траплялось, якраз перед тим, як він збирався її погодувати, йому вчувалось тоненьке посвистування – такого високого тону, що ледь сприймалося на слух. Мабуть, так посвистує щойно народжене кажаненя. І Геркулес намагався збагнути, для чого орхідеї голос: може, тими звуками вона принаджує здобич до своїх тенет? Коли так, то його цим штукарством у пастку не заманиш!

Поки на Геркулеса одне за одним сипались оті цікаві відкриття, тітка й далі затюкувала його, а її гончаки зацьковували: дарма Генрієтта запевняла, ніби вони виховані, як домашні – де там! Щонеділі пополудні вона, як звичайно, мчала вулицею на своєму “ягуарі” – один пес вмощувався біля неї, а другий розсідався мало не на весь багажник, – під’їздила до Геркулесового дому, вибігала нагору, перестрибуючи по дві сходинки враз, трохи не оглушувала небожа привітанням, ледь не паралізувала потужним ручканням і пускала

сигарний дим йому в обличчя. Геркулес боявся, що колись раптом їй заманеться цмокнути його, та вже перебоювався, бо давно збагнув: таке ласкаве, жіночне поводження геть чуже її натурі.

Тітка Генрієтта зневажливо позирала на Геркулесові орхідеї: отак у теплиці марнувати своє дозвілля! Пасивна, нікчемна розвага – вважала вона. Коли їй хотілося випустити пару, вона вирушала на велике полювання до Кенії. Все це аж ніяк не надавало їй привабливості в очах Геркулеса, який ненавидів кривавий спорт. Від гнітючої неприязні до тітки він уже ледь не лусне, проте щонеділі пополудні слухняно готує для неї чай, удвох вони збавляють час і, принаймні зовні, здаються щирими друзями. Тітка Генрієтта ніколи й не підозрювала, що коли небіж пригощав її чаєм, йому частенько кортіло всипати їй труйки. Під отим грубим бойовим панцирем тітка мала дуже лагідне серце, і якби прочитала Геркулесові думки, це вразило б і засмутило її невимовно.

При тітці Геркулес і не заїкався про свого рослинного восьминога. Зрідка він показував їй найцікавіші зразки орхідей, але цю тримав у таємниці. Можливо, задовго до того, як у нього визрів той диявольський план, він підсвідомо готував для нього ґрунт...

Одного пізнього недільного вечора, коли гримотіння “ягуара” здаленіло в п'ятьмі й Геркулес угамовував свої розхитані нерви в саду, отут і сяйнула йому вперше, вже виразно окреслена, ця ідея. Він пильно придивлявся до своєї годованки, примічаючи, які грубі тепер у неї вусики – з великий палець завтовшки – аж тут перед очима постала така приємна фантастична картина! Уявилося, як тітка Генрієтта безпорадно борсається в лапах чудовиська, неспроможна вивільнитися з його м'ясоїдних обіймів. Ото був би ідеальний злочин! Ошелешений небіж прибіжить на арену подій надто пізно, щоб зарадити біді, а поліцейські, озвавшись на його розпачливий дзвінок, відразу збагнуть, що то не злочин, а всього-на-всього нещасний випадок. Звісно, буде розслідування, але підозри судового слідчого розвіються од самого вигляду невимовного Геркулесового горя...

І що довше він обмірковував ідею, то дужче вона йому подобалась. Під нього й комар носа не підточить, аби тільки орхідея підмогла. Однак саме тут і може бути найкапосніша заковика. Йому доведеться розробити курс тренування своєї годованки. Вона вже

набула справді пекельного вигляду, тепер треба розворушити її кровожерні інстинкти.

Дарма, що Геркулес не мав потрібного досвіду і що в такому ділі не існувало авторитетів, чиєю порадою можна було б скористатися, він діяв дуже розважливо й діловито. Нанизував на мітловище шматки м'яса і дрович ними орхідею здаля, не даючи до них дотягнутись, аж поки диявольське поріддя починало хльоскати вусиками, як навіжене. І тоді отой тоненький писк було ясно чути, а Геркулес намагався розгадати, звідки він і як це в неї виходить. А ще йому кортіло знати, де і які в неї органи сприйняття. Та це лишалося ще однією загадкою, якої не розгадаєш без пильної розвідки. Можливо, тітонька Генрієтта, коли все піде як слід, матиме короткочасну нагоду зробити всі оті цікаві відкриття, але, певно, вже не матиме змоги розповісти про них нащадкам.

Безсумнівно, хижачка досить міцна і могла б подужати вибрану для неї жертву. Одного разу навіть висмикнула мітловище з Геркулесових рук, а той же міцно його тримав! І хоч сам факт мало про що говорив, та коли за мить деревина немилосердно затріщала, зловтішна посмішка заграла на тонких губах дресирувальника. Геркулес зробився ще догідливіший та уважніший до своєї тітки. Геть в усьому він був зразковий небіж.

Коли Геркулес упевнився, що своєю пікадорською тактикою роздрович кровожерну орхідею до нестями, то замислився, чи не випробувати її на живій принаді. Саме це займало його думки протягом кількох тижнів, і весь час він позирав з неприхованим наміром на кожного собаку чи kota, які траплялися йому на вулиці. Та врешті відкинув цей намір і ось з якого, уявіть собі, дива: просто він занадто жалісливий, щоб здійснити таке на практиці. Тітка Генрієтта має стати найпершою жертвою.

Перед тим як запустити свій план у дію, Геркулес морив орхідею голодом два тижні. А довше не наважився, бо не хотів знесилити bestію, а тільки роз'ятрити її апетит і вже тоді послати тітоньку на вірну смерть. І от, повідносивши чайний посуд на кухню і примостившись так, щоб дим від Генрієттиної сигари не дошкуляв йому, він мовив ніби знічев'я: "Тітонько, я добув одну дивовижу й залюбки покажу її вам. Хотів подивувати вас несподіванкою. Вона залоскоче вас до смерті".

Еге, подумав він потай, не дуже обачно сказано, зате як влучно передає ідею!

Тітонька вийняла з рота сигару і глянула на Геркулеса зі щирим подивом.

“Ну, чудесам кінця немає! – прогримотіла вона. – Про що це ти, шибенику?” – І грайливо ляснула небожа по спині, вибивши з його легенів весь кисень.

“Ви нізачо не повірите, – відхекавшись, видушив із себе Геркулес. – Вона в оранжереї”.

“Та невже?” – вигукнула тітонька не ймучи віри.

“То ходімо ж, побачите, як на мене, то це – справжня сенсація!”

Тітонька недовірливо пирхнула, але пішла слідом за Геркулесом без подальших розпитувань. Двоє вівчарок, що доти заклопотано гризли килим, поглянули на неї стривожено і схопилися з місця, та Генрієтта відмахнулась:

“Усе гаразд, хлопчики, – владно мовила хрипкуватим голосом. – За хвилину я повернусь”.

А Геркулес подумав нишком, що то мало ймовірно.

Вечір був темний, а світло в оранжереї вимкнене. Коли вони ввійшли, тітонька запихкала: “Геркулесе, бродяго, таж тут як на бойні тхне. Такого смороду я не чула, відколи підстрелила слона в Булавайо і ми знайшли його аж через тиждень”.

“Перепрошую, тітонько, – мовив Геркулес, підштовхуючи її вперед у темряву. – Це я підживлював рослини новим добривом. Воно дає різні наслідки. Ступіть-но ще кілька кроків – я хочу, щоб це була справжня несподіванка”.

“А це не жарти?” – буркнула тітонька підозріливо, ступаючи вперед.

“Обіцяю вам, це не жарти” – відповів Геркулес зупинившись, і поклав руку на вимикач світла. Він бачив у темряві обриси орхідеї: тітонька була тепер на віддалі десяти футів від неї. Він почекав, поки жертва добре заглибиться в небезпечну зону, а тоді увімкнув світло.

То була моторошна мить перед тим як сцену залило світло. Тітка Генрієтта саме зупинилась і залякла, руки в боки, перед велетенською орхідеєю. Спочатку Геркулес злякався, що вона відсахнеться до того, як орхідея почне діяти, але побачив, що тітка спокійнісінько стоїть

собі й роздивляється, та ніяк не второпає, що то за чортівня така перед нею.

Проминуло цілих п'ять секунд, поки орхідея заворушилася. Потім плакучі вусики майнули вгору, але не так, як того сподівався Геркулес. Рослина міцно оповила ними себе, ніби захищаючись, і пронизливо запищала від дикого страху. Тієї ж миті, ледь не зомлівши від розчарування, Геркулес усвідомив страшну правду: його орхідея – безнадійна боягузка. Вона залюбки позмагалася б з диким звіром у джунглях Амазонки, та коли несподівано зіткнулася з Генрієттою, перелякалася всмерть.

Що ж до її гаданої жертви, то вона стояла й зачудовано споглядала дивовижне створіння, та скоро її подив змінився на гнів. Крутнувшись на підборах, вона погрозливо тицьнула пальцем на небожа й гримнула: “Геркулесе! Бідолашка злякалася всмерть. Ти що, кривдив її?”

Геркулес стояв знічений, низько похиливши голову від сорому і поразки.

“Н-ні, тітонько, – нарешті забелькотів він, – гадаю, вона від природи нервова”.

“Ну то покликав би мене раніш. Я звикла мати справу з тваринами. З ними слід поводитись рішуче, але водночас і лагідно. Доброта завжди діє, поки вони відчують, що ти – господар. Ну-ну, пустунчики, не бійтеся, тітонька вас не скривдить...”

Поринувши в безодню розпачу, Геркулес дивився і думав, яке то обурливе видовище. З дивовижною ніжністю тітка Генрієтта упала коло бестії, пестила її, аж поки вусики розслабилися і пронизливий посвист ущух. Після кількох хвилин такого підбадьорювання хижачка начебто поборолася свій страх. А коли Геркулес побачив, як один вусик потягнувся вперед і почав пестити грубі Генрієттині пальці, не витримав і втік, ковтаючи ридання...

Відтоді Геркулес – пропаша людина. Та найгірше те, що він сам став жертвою власного злочину. Генрієтта знайшла собі нову годованку і тепер надзвонювала йому не тільки в недільні дні, а й ще двічі або тричі на тиждень. Вона, схоже, не вірить, ніби Геркулес добре доглядає орхідею, і все підозрює, що він її кривдить. Тепер тітонько приносить м'ясні обрізки, що ними навіть її собаки гребують, а орхідеї вони смакують. Від смороду нема чим дихати вже не тільки в оранжереї, а й у хаті...

Тим, як усе скінчилося, завершив свою неймовірну оповідку Гаррі Первіс, задоволені принаймні дві сторони: орхідея просто щаслива, а тітонька Генрієтта знайшла собі ще щось – а може, когось? – над ким верховодити. Час від часу в колишньої мешканки джунглів трапляються нервові напади – коли якась миша забіжить до оранжереї, – і тітонька стрімголов мчить її втішати.

Що ж до Геркулеса, то він уже й не намагається кривдити котрусь із них. Схоже, він геть занідів і сам перетворився на тепличне створіння. І справді, замислено мовив Гаррі, він сам дедалі дужче скидається на орхідею. Звісно, на її безневинний різновид...

The Reluctant Orchid, 1956

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО. – 1987. – №12

Переклала з англійської Лариси МАЄВСЬКОЇ

ІДЕАЛЬНА МЕЛОДІЯ

Чи завважували ви, як у велелюдному юрмиську, бува, раптом стихають розмови і настає гнітюча тиша, яка, немов бездонне провалля, поглинає всі звуки? Це явище, коли всі співрозмовники змовкають водночас, можна пояснити випадковим збігом обставин, що може статися за законом ймовірності. Але часом здається: це не просто випадковість. Уявляється, що всі до чогось прислухаються. Мене тоді наче мороз проймає, і в пам'яті спливають рядки:

За спиною завжди я відчуваю
Шум крил – часу невпинний лет.

Така тиша запала одного вечора і в гамірному “Білому олені”. Запала несподівано. Щоб розвіяти її, Чарлі Вілліс почав насвистувати популярну тоді пісеньку. Не пригадую яку, та саме вона стала причиною розповіді Гаррі Первіса.

– Чарлі, – сказав він майже лагідно, – ця клята мелодія доводить мене до відчаю. Її безнастанно грають уже тиждень, – варто лише ввімкнути приймач.

– Слухайте третю програму, там її не почуєте.

– На жаль, – відповів Гаррі, – я не належу до тих, хто може з ранку до ночі слухати мадригали елісаветинської доби. Та не про це мова. Вам коли-небудь спадало на думку, що всі популярні мелодії мають щось спільне?

– А саме?

– Розумієте, ви її почули раз, удруге, а тоді мучитесь тижнями, як ото Чарлі. Вона в'їдається в мозок, крутиться безперестанку, поки зненацька не щезне.

– Так, – погодився Арт Вінсент. – Одну мелодію почуєш – і нічого, а інша як причепиться, то вже не відчепиться.

– Атож. Якось я ходив із тиждень, мов очманілий, наспівуючи мотив із фіналу другої симфонії Сібеліуса, потім не давала спокою мелодія “Третьої людини” – та-ті, та-ті-та-а, ті-та, ті-та-а.

Гаррі замовк, чекаючи, поки слухачі припинять цідити пиво. Коли всі затихли – продовжив:

– Деякі мелодії – справді чудо, решта – банальщина. Та, очевидно, всі вони мають щось спільне.

– Що саме? – спитав Чарлі. – Розкажи. Ми чекаємо.

– Не знаю, – відповів Гаррі. – Більше того: не хочу знати, бо був знайомий з людиною, яка знайшла відповідь.

Хтось із нас подав йому кухоль пива, щоб він не замовкав. Ми не любили, коли Гаррі на півслові обривав розповідь і йшов за питвом.

– Не збагну, чому більшість учених цікавиться музикою, – сказав він, – але це незаперечний факт. Я знаю чимало дослідницьких установ, що мають свої аматорські симфонічні оркестри, й досить непогані. Що стосується математиків, то їхній потяг до музики пояснюється об'єктивними причинами: музика, особливо класична, має математичне вираження. До того ж теорія музики спирається на математичні основи: гармонічний аналіз, теорію звукових хвиль, частоту коливань тощо. Тож не дивно, що математики залюбки вивчають музику. І не тільки вивчають, а й тішаться нею, одержують естетичну насолоду.

Однак мушу зазначити: інтерес Гілберта Лістера до музики був суто церебральний. Він був, насамперед, фізіологом, спеціалістом по вивченню мозку. Йому було байдуже, що аналізувати: регтайм чи хоральну симфонію. Його цікавили не звуки, а те, що відбувається в мозку, коли ці звуки потрапляють туди через органи слуху.

– У такому високоосвіченому товаристві, – сказав Гаррі з притиском, що прозвучало без сумніву образливо, – не знайдеться нікого, хто б не знав про той факт, що існує розумова активність електричного походження, що там діють постійні імпульси, які можуть бути виявлені й проаналізовані сучасними приладами.

То вже був Гілбертів коник: він міг прикріпити вам до голови десяток електродів, а підсилювачі записували імпульси мозку на кількадеметровій стрічці. Потім він, вивчивши її, розповідав про вас багато цікавого. Лістер твердив: легше встановити особу за допомогою енцефалограми, ніж за відбитками пальців. Можна звернутися до хірурга, щоб замінив шкіру, але якщо медицина коли-небудь зможе замінювати мозок, то і тоді знайдеться якийсь інший спосіб встановлення особи.

Гілберт зацікавився музикою, коли досліджував альфа-, бета- та інші ритми мозку. Він програвав музику на різних швидкостях своїм пацієнтам і стежив, чи змінюються при цьому частоти мозкових хвиль. Як і слід було сподіватися, частоти змінювалися, і зроблені ним відкриття привели дослідника до проблем філософського характеру.

Мені лише раз вдалося поговорити з ним докладно про його теорії. Не можна сказати, що Гілберт був потайний – я ніколи не зустрічав потайних учених. Просто він не любив говорити про свою роботу, не знаючи напевно, до чого вона приведе. Однак того, що він розповів мені, було достатньо, щоб збагнути: йому пощастило відкрити надзвичайно цікаве явище. Моя фірма вже постачала йому дещо з обладнання, і я вирішив підтримати його не без деякої вигоди для себе: якщо Лістеру вдасться реалізувати свої ідеї, подумав я, йому відразу потрібний буде комерційний керівник.

Він прагнув створити наукову теорію, яка пояснила б, чому та чи інша мелодія стає популярною, хоча сам вважав масштаби своєї роботи значно скромнішими: це, мовляв, звичайнісіньке наукове дослідження. Його плани не сягали далі публікації статті в “Наукових записках фізичного товариства”. Я ж відразу збагнув, які фінансові можливості приховуються в цьому відкритті!

Гілберт був переконаний, що й визначна мелодія, популярна пісенька впливають на розум лише тоді, коли певним чином збігаються з основними електричними ритмами мозку. Його теорію можна порівняти з ключем, що відмикає замок: зубчики на ключі мусять точно відтворювати зазубрини в замку, він відімкнеться лише тоді, коли вони співпадуть. Лістер узявся за справу з двох кінців: спочатку відібрав сотні визначних мелодій класичної та естрадної музики, проаналізував їхню структуру, як він сказав, морфологію. Усе це було легко зробити у великому гармонічному аналізаторі, що сортував усі частоти. Зрозуміло, я дещо спрощую, та, сподіваюсь, ви збагнули основну ідею.

Одночасно він намагався з'ясувати, як імпульси, викликані музикою, співвідносяться в мозку із природними. Бо суть Гілбертової теорії полягала в тому (саме тут почнеться філософія), що всі існуючі мелодії – лише приблизна копія основної, єдиної. Композитори століттями йшли до неї навпомацки, але не розуміли, що шукають саме її, бо не знали про зв'язок між музикою й мозком. Але тепер, коли

цей зв'язок доведений, відтворення ідеальної мелодії стало реальністю.

– Отакої! – сказав Джон Крістофер. – Це лише звичайне перефразування платонівської теорії ідеального світу. Пам'ятаєте: всі предмети матеріального світу – тільки грубі копії ідеальних речей, наприклад, ідеального стільця, стола тощо. Отже, ваш друг розпочав пошуки ідеальної мелодії. І йому пощастило її знайти?

– Про це ви дізнаєтесь далі, – незворушно відповів Гаррі. – Цілий рік Гілберт витратив на те, щоб проаналізувати одержані дані, й лише потім узявся за синтез. Одне слово, він створив машину, що конструювала моделі звуку відповідно до відкритих ним законів. У ній були генератори коливання і вібратори. Цю частину апарата, змодифіковану з електрооргана, контролювала машина, яка могла сама себе програмувати.

Вчені люблять давати своїм витворам людські імена. Гілберт назвав свою машину “Людвіг”.

Ви легко зрозумієте принцип роботи “Людвіга”, коли уявите собі щось подібне до калейдоскопа, що створює узор, але не ті, які бачиш оком, а слухові. Цей калейдоскоп підвладний певним законам, а вони, як вірив Гілберт, базувалися на структурі людського мозку. “Людвіг” мав неодмінно дійти до ідеальної мелодії, оскільки був запрограмований так, що міг випробувати всі можливі варіанти мелодій.

Мені вдалося почути “Людвіга” за роботою, і це, я вам скажу, диво з див. Як і слід було чекати, в лабораторії сила-силенна різної апаратури. “Людвіг” нагадував і обчислювальну машину, і радарну установку, і систему, що регулює вуличний рух, і радіоприймач. Важко було повірити, що, коли б він запрацював, то зміг би замінити всіх на світі композиторів. Можливо, що й ні, бо він видавав лише сировину, заготовки, які треба було б ще оркеструвати.

Звук виходив з гучномовця. Спочатку мені здалося, ніби чую розучування гам якимось старанним учнем, але таким, що не має ні краплі натхнення. Музикальні теми були здебільшого дуже простенькі. Машина грала одну мелодію, потім такт за тактом змінювала її, аж поки не вичерпувала всіх можливостей, перш ніж розпочати іншу. Час від часу вдавалося скомпонувати досить пристойну фразу, але не настільки, щоб вона вражала.

Гілберт пояснив: це лише перше випробування “Людвіга”. У нього ще не вкладено головного контуру. Згодом селективність машини незмірно зросте. Поки що “Людвіг” грав усе підряд. Не вмів вибирати. Невдовзі його можливості стануть невичерпними.

Того разу, як потім виявилось, я востаннє бачив Гілберта Лістера. Ми домовилися знову зустрітися в його лабораторії через тиждень, коли він, як гадалося, досягне вагоміших успіхів. На щастя, я випадково спізнився – прибув на годину пізніше.

Зайшов саме після того, як забрали Гілберта. Його помічник, старий чоловік, який працював з ним багато років, сидів, прибитий горем, серед плетива дротів. Мені довгенько довелося з’ясовувати, що ж саме сталося, і вивуджувати більш-менш зрозуміле пояснення.

Одне не викликало сумніву: “Людвіг”, нарешті, запрацював по-справжньому. Асистент пішов пообідати, поки Гілберт востаннє настроював апаратуру. За годину, коли той повернувся, лабораторія ніби пульсувала від однієї довгої і дуже складної музикальної фрази. Чи то в машині щось заїло, чи сам Гілберт натиснув на “повтор”, в усякому разі він слухав принаймні кількасот разів одну й ту ж мелодію і, здавалося, був у трансі: заляклий, з непорушними широко розплющеними очима. Навіть коли “Людвіга” зупинили, це не допомогло. Гілберта вже не можна було врятувати.

Що ж сталося? Прикро, все можна було передбачити заздалегідь. Ось поміркуйте. Композитор створює мелодію емпіричним методом. І якщо навіть вона може переслідувати тижнями, що ж говорити про ефект ідеальної, яку шукав Гілберт?

Припустимо, ідеальна мелодія існує. Я не виключаю такої можливості. Тоді вона утворить у мозку замкнуте коло пам’яті, що довіку обертатиметься, не сприймаючи ніяких інших подразників. Улюблені мелодії просто ніщо у порівнянні з нею. Лише раз нав’язана мозкові, вона назавжди зруйнує форму коливань, що є матеріальними проявами свідомості. А це – кінець! Отаке й сталося з Гілбертом.

Було застосовано і шокотерапію, і всі інші засоби лікування. Але нічого не допомогло. Модель закладена в мозок, і її вже не зруйнуєш. Він втратив усі навички, не реагує на зовнішні подразнення. Його підтримують лише фізіорозчинами. Він сидить непорушно, але інколи, кажуть, якимось дивно смикається, ніби відбиває такт.

Боюся, надії на одужання немає. Втім, хто зна – жаліти його чи заздрити. Можливо, він знайшов справжню реальність, про яку говорили Платон та інші філософи. Не знаю. Часом мені хочеться дізнатись, що ж то була за диявольська мелодія, почути її хоч раз. Мусить же існувати якийсь спосіб безпечно послухати її. Згадайте-но, як Одиссею пощастило без будь-якої шкоди для себе послухати спів сирен... Та поки що, звичайно, це неможливо.

– Так я і знав, – мовив Вілліс зловтішно. – Я передбачав, що апарат або вибухне, або станеться якась інша аварія, і ми не зможемо перевірити вашу історію.

Гаррі подивився на нього більше з жалем, аніж сердито:

– Апарат лишився цілий, – мовив сухо. – Але згодом стався безглуздий випадок. За це я каратиму себе довіку. Я надто захопився Гілбертовим експериментом і не стежив як слід за справами у фірмі. Він заборгував, а дізнавшись про це, наша бухгалтерія почала діяти блискавично. Я саме був кілька днів у відрядженні. Коли ж повернувся... Знаєте, що вони зробили? Їм вдалося домогтися судової постанови і конфіскувати все його майно. Це, звичайно, означало демонтаж “Людвіга”. Я побачив лише купу залізничця. А все через кілька фунтів боргу... Мені хотілося плакати.

– Певна річ, – озвався Ерік Маїн. – Але ви забули про Гілбертового асистента. Адже він зайшов до лабораторії, коли там на повну силу звучала та злочасна мелодія. Як воно сталося, що вона не зашкодила йому? Тут, Гаррі, ви допустилися прорахунку.

Гаррі Пурвіс на мить замовк і передав свій кухоль, щоб його знову наповнили.

– Це що, перехресний допит? Я не торкався цієї подробиці, бо відповідь дуже проста. Саме через це я не маю ніякісінького уявлення, що ж то була за мелодія. Справа в тому, що асистент Гілберта – першокласний технік, але він не міг настроювати “Людвіга”, бо був із тих, хто зовсім не розрізняє звукових тонів. Для нього ідеальна мелодія важила не більше, ніж котячий романс.

Запитань більше не було. Кожен, думаю, мав бажання поринути у власні думки. Запала гнітюча тиша, перш ніж у “Білому олені” звично загомоніли. Я зауважив: минуло не менше десяти хвилин, доки Чарлі не почав знову насвистувати “Ля ронд”.

1956, The Ultimate Melody
ЗНАННЯ ТА ПРАЦЯ. – 1980. – №10
З англійської переклала Лариса БОЖЕНКО

МАЙСТЕР НА ВСІ РУКИ

Часто можна почути, що в наш час кустар-самоук повністю зжив себе, та це не так. Його можна знайти. Де? Та хоча б на острові Манхеттен, просто треба знати, де шукати. У тих кварталах, де низька орендна платня, а правила протипожежної безпеки зовсім відсутні, у підвалі будинку чи на горищі занедбаного магазину притулилась його крихітна, захарашена різним мотлохом майстерня. Нехай він не робить скрипок, годинників із зозулею, музичних скриньок – він такий самий умілець, яким був завжди, і кожен виріб, що виходить з його рук, неповторний. Він не ворог механізації: під стружками на його верстаті ви виявите робочий інструмент з електричним приводом. Це сучасний кустар. І він завжди існуватиме, майстер на всі руки, який, сам того не підозрюючи, створює часом безсмертні шедеври.

Майстерня Ганса Мюллера займала просторе приміщення у глибині колишнього пакгаузу неподалік від Куїнсборо-Бридж. Вікна та двері споруди були забиті, її скоро мали знести, а Ганса от-от попросити звідти. Єдиний хід у майстерню вів через запущене подвір'я, яке вдень слугувало автомобільною стоянкою, а вночі – місцем збору підростаючих злочинців.

Робота, якою тепер був зайнятий Ганс, не одного його баварського предка змусила б почухати потилицю. Десять років тому він і сам би страшенно здивувався. А почалося все з того, що один прогорілий клієнт приніс йому за виконане замовлення замість грошей телевізор... Ганс без особливого ентузіазму прийняв цю винагороду. І не тому що зараховував себе до людей старомодних, які не любили телебачення. Просто він не уявляв собі, коли зможе знайти час дивитись цю трикляту штуку. «Нічого, – вирішив Ганс, – в разі чого продам цю штуківину кому-небудь, п'ятдесят баксів за неї завжди дадуть. От тільки погляну, що вона показує...»

Він повернув ручку, на екрані з'явилися рухливі картини, і Ганс Мюллер пропав. У паузах між рекламами йому відкривався світ, про існування якого він і не підозрював, – світ бойових космічних кораблів, екзотичних планет і дивних народів, світ капітана Зіппа, командира

«Космічного легіону». І лиш коли нудний опис переваг диво-каші «Кранч» змінився майже таким самим нудним двобоєм боксерів, які, мабуть, перед виходом на ринг підписали пакт про ненапад, він зрештою струсив із себе телечари.

Ганс був простакуватий чоловік. Він завжди любив казки, а це як раз і були такі казки, про які навіть брати Грімм не могли би і мріяти! І Ганс Мюллер передумав продавати телевізор.

Минув не один тиждень, поки вгамувався його наївний захват. Тепер Ганс уже критично дивився на обстановку телевізійного світу майбутнього. Він був у своїй галузі художником і відмовлявся вірити, що через сто років смаки деградують до такої міри. Уява замовників рекламної передачі гнітила його. Ганс був не дуже високої думки й про зброю, якою користувались капітан Зіпп та його вороги. Ні, він не намагався зрозуміти принцип дії портативного дезінтегратора, його тільки дивувало, чому цей дезінтегратор має бути таким величезним. А одяг, а інтер'єри космічних кораблів? Вони виглядають неправдоподібно! Звідки він міг це знати, спитаєте? Гансу завжди було притаманне почуття доцільності, воно негайно далось взнаки й у цій новій для нього галузі.

Ми вже сказали, що Ганс був простим чоловіком. Але простаком його не можна було назвати. Почувши, що на телебаченні платять непогані гроші, майстер сів за свій робочий стіл.

Його ескізи відзначались небувалою достовірністю та реалізмом, у них не було й тіні тої фальші, яка почала вже діставати навіть найзавзятіших шанувальників капітана Зіппа.

Контракт був підписаний негайно. Щоправда, Ганс висунув свої умови. Він трудився виключно з любові до мистецтва: на це його ставлення не вплинув навіть той факт, що зараз він заробляв більше грошей, ніж будь-коли раніше у своєму житті. І Ганс заявив, що він не потребує ніяких помічників і що працюватиме у своїй маленькій майстерні. Його справа – ескізи та зразки, а масове виготовлення може відбуватися й в іншому місці. Він – кустар.

Усе йшло якнайкраще. За шість місяців капітан Зіпп цілком змінився і став предметом заздрощів усіх постановників «космічних опер». В очах глядачів це були вже не вистави про майбутнє, а саме майбутнє. Новий реквізит надихав навіть акторів. Після вистав вони часто поводитись як мандрівники в часі, раптом перенесені в сиву

давнину, яким страшенно незручно через відсутність найзвичайнісіньких для них предметів повсякденного вжитку.

Ганс про це не знав. Він продовжував захоплено працювати, відмовляючись зустрічатися з ким би то не було, крім продюсера, та вирішуючи всі питання по телефону. Він і далі дивився телевізійні передачі, і це дозволяло йому перевірити, чи не спотворюють там його ідеї. Єдиним видимим знаком зв'язку Ганса Мюллера з далеко нефантастичним світом комерційного телебачення був ящик маїсових пластівців, що стояв у куті майстерні – подарунок вдячного замовника реклами. Ганс чесно проковтнув одну ложку диво-каші, після чого з полегшенням згадав, що гроші йому платять не за те, щоб він їв цю гидоту...

У неділю пізно ввечері Ганс Мюллер саме закінчував зразок нового гермошолома; раптом він відчув, що в майстерні є ще хтось крім нього. Він повільно повернувся до дверей. Вони були зачинені. Як вони примудрилися відчинити їх так безшумно? Біля дверей, дивлячись на нього, непорушно стояли двоє. Ганс відчув, як серце тікає у п'яти, і поквапом мобілізував усю свою мужність. Добре, що тут зберігається тільки невеличка частка його грошей. А може, це якраз і погано? Вони ж тоді взагалі озвіріють!..

– Хто ви? – спитав він. – Що вам тут треба?

Один з пришельців рушив до нього, другий лишився біля дверей, не зводячи очей з майстра. Обидва були в нових пальто, низько насунуті на лоб капелюхи не дозволяли роздивитись обличчя. Надто добре одягнуті, сказав собі Ганс, щоб скидатись на злодюжок.

– Не хвилюйтесь, містере Мюллер, – відповів перший незнайомиць, легко читаючи його думки. – Ми не бандити, ми представники влади. З контррозвідки.

– Не розумію...

Незнайомиць поліз у схований під пальто портфель і вийняв з нього пачку фотографій. Порившись у них, він вийняв одну.

– Ви завдали нам чимало клопоту, містере Мюллер. Два тижні ми розшукували вас, ваші роботодавці ніяк не хотіли дати нам вашої адреси. Ховають вас від конкурентів. Та так чи інакше, ми тут, і ми хотіли б, щоб ви відповіли на кілька запитань.

– Я не шпигун! – обурено відповів Ганс, зрозумівши, про що йдеться. – Ви не маєте права! Я лояльний американський громадянин!

Гість проігнорував це. І показав Гансу фотографію.

– Впізнаєте?

– Так. Це інтер'єр космічного корабля капітана Зіппа.

– Він придуманий вами?

– Так.

Ще одна фотографія.

– А це?

– Це марсіанське місто Палдар, вид зверху.

– Ваша вигадка?

– Звісно, моя! – гнів змусив Ганса забути про обережність.

– А це?

– Це протонна рушниця. Хіба погано?

– Скажіть, містере Мюллер, усе це ваші власні ідеї?

– Так, я не краду в інших.

Перший незнайомець підійшов до свого товариша. Кілька хвилин вони перемовлялись так тихо, що Ганс нічого не міг розібрати. Нарешті вони ніби досягли згоди. «Нарада» скінчилась раніше, ніж до Ганса дійшло, що непогано було б вдатися до послуг телефону.

– Дуже прикро, – звернувся до нього незнайомець, – але схоже, що хтось порушив правила секретності. Можливо, це сталося чисто випадково, навіть несвідомо, проте суті справи це не міняє. Ми зобов'язані провести дізнання. Прошу йти за нами.

Він сказав це так владно і суворо, що Ганс покірливо зняв з вішака пальто і став одягатись. Повноваження гостя не викликали в нього жодних сумнівів, він навіть не попросив його пред'явити посвідчення. Неприємно, що й казати, та йому нічого було боятись. Ганс згадав оповідання про письменника-фантаста, який ще на самому початку війни з дивовижною точністю описав атомну бомбу. Коли ведеться стільки досліджень, подібні інциденти неминучі. Цікаво, який секрет він розголосив, сам того не відаючи?

У дверях він оглянувся й кинув погляд на майстерню та незнайомців, що прямували позаду нього.

– Це безглузда помилка, – сказав Ганс Мюллер. – Якщо я й показав у програмі щось секретне, то це чистий збіг. Я ніколи не робив нічого такого, що б викликало невдоволення ФБР...

І тут уперше пролунав голос другого незнайомця; він говорив якоюсь дивною англійською мовою, з незвичним акцентом.

– Що таке ФБР? – спитав він. Та Ганс не розчув запитання: його погляд прикував космічний корабель, що стояв у дворі.

1957, Security Check
КЛАС. – 2001. – №4

СОНЯЧНІ ВІТРИЛА ^[6]

Величезний диск вітрила, вже наповнений вітром, що гуляв у світовому безмежжі, напнув оснастку. За три хвилини почнуться перегони, однак Джон Мертон почувався вільніше, спокійніше, ніж будь-коли за весь минулий рік. Хай хоч що станеться після того, як Командор дасть стартовий сигнал, хай навіть “Діана” й не приведе до перемоги, – його заповітна мрія здійснилась. Присвятивши життя конструюванню кораблів для інших, зараз він сам поведе свій корабель.

– До старту лишилося дві хвилини, – оголосило радіо. – Прошу підтвердити готовність.

Один за одним озвалися всі капітани. Мертон упізнавав їх з голосу: одні бриніли напружено, інші спокійно – голоси його друзів і суперників. У всіх чотирьох населених світах не набереться й двадцяти чоловік, котрі вміють керувати сонячною яхтою, і всі вони були тут, на старті чи на борту кораблів супроводу, рухаючись по орбіті на відстані тридцяти п’яти тисяч кілометрів від екватора.

– Номер сьомий, “Діана”, до старту готовий.

– Відповіли всі, від першого до сьомого. – Голос, який долинав з суддівського катера, звучав незворушно. – Лишилась одна хвилина.

Мертон ледве розчув ці слова: востаннє перевіряв, чи добре напнуто оснастку. Стрілки всіх динамометрів нерухомі; величезне вітрило туго напнуте, його дзеркальна поверхня казково виблискує і міниться на сонці.

Не відчуваючи своєї ваги, Мертон підплив до перископа: йому здавалося, що вітрило застилає все небо. Нічого дивного – вітрило розкинулося на 4,6 мільйона квадратних метрів, з’єднуючись із капсулою тросами завдовжки близько 160 кілометрів. Величезне полотно, зшите з усіх вітрил усіх кліперів, які перевозили чай по китайських морях, линучи, мов хмари, не могло б зрівнятися з єдиним вітрилом, що його підставила Сонцю “Діана”. Однак міцністю воно ненабагато переважало мильну бульбашку: ці майже п’ять квадратних

кілометрів алюмінованого пластику мали завтовшки всього лише кілька мільйонних сантиметра.

– До старту – десять секунд. Увімкнути всі системи телезапису.

Така величезна і водночас така делікатна річ здавалася просто неймовірною. Ще важче було уявити, як це крихке дзеркало лише завдяки тиску світла, що на нього падало, здатне відбуксирувати їх за межі земного тяжіння.

– ...П'ять, чотири, три, два, один, віддати кінці!

Сім лез перетяли сім тонких тросів, які з'єднували яхти з кораблем-базою, де їх зібрали і спорядили в плавання.

До цієї миті всі вони разом кружляли над Землею, рівно тримаючи стрій, а тепер яхти кинуться врозсип, немов гнане вітром насіння кульбаби. Перемога дістанеться тому, хто першим пройде повз Місяць.

Здавалось, ніби на борту “Діани” нічого не змінилось. Проте Мертон знав, що це не так, і хоч тіло не відчувало руху, пульт управління показував, що зараз він рухається з прискоренням приблизно в одну тисячну сили ваги. Для ракети така цифра була б сміховинною, але на сонячній яхті це було досягнуто вперше. Конструкція “Діани” надійна, її гігантське вітрило підтверджувало його розрахунки. При такому прискоренні досить двох обертів навколо Землі, щоб розвинути другу космічну швидкість – після цього він може взяти курс на Місяць, використовуючи всю потужність залишеного позаду Сонця.

Всю потужність Сонця... Він криво всміхнувся, пригадавши свої спроби пояснити відвідувачам його лекцій там, на Землі, що таке сонячне плавання. У ті далекі дні це був єдиний спосіб, в який він міг добути кошти. Хоч він, будучи Головним конструктором Космодинамічної корпорації, і мав на своєму рахунку цілу серію вдалих космічних кораблів, його фірма, треба сказати, особливого захвату до його хобі не відчувала.

– Простягніть руки до сонця, – казав він. – Що ви відчуваєте? Тепло, звичайно. Та, крім того, є ще й тиск, хоча його неможливо відчутти, настільки він мізерний.

На всій долоні він дорівнює всього лиш одній мільйонній частці грама. Але в космосі навіть такий малий тиск може мати значення: адже він діє постійно, година по годині, день по дню. І, на відміну від ракетного пального, надається він безкоштовно і в необмеженій

кількості. Якщо ми захочемо, то можемо скористатися цим, можемо створити вітрила, здатні вловлювати сонячне світіння.

Тут він, бувало, витягав кілька квадратних метрів призначеного для вітрил матеріалу і кидав його в зал. Срібляста плівка в'юнилась, немов клуби диму, затим, підхоплена потоками теплого повітря, повільно здіймалася до стелі.

– Бачите, яка вона легенька? – провадив він далі. – Два і шість десятих кілометра такої плівки важать лише тонну, витримуючи до трьох кілограмів світлового тиску. Під тиском вона починає рухатись, і, приєднавши до неї троси, ми можемо примусити її тягти нас за собою.

Прискорення, ясна річ, буде мізерним – близько однієї тисячної сили ваги. Це ніби небагато, та давайте подивимось, що це означає.

Це означає, що першої секунди ми пройдемо половину сантиметра. Я гадаю, равлик, коли він при повному здоров'ї, може досягти більшого. Але за хвилину пройдений нами шлях складе вже вісімнадцять метрів, і ми рухатимемось із швидкістю трохи більше одного і шести десятих кілометра на годину. Не так уже й погано для апарата, якого рухає сонячне світло! Через годину ми перебуватимемо за шістдесят чотири кілометри від старту, рухаючись із швидкістю 128 кілометрів на годину. Пригадайте, будь ласка, що в космосі немає тертя. Досить надати предметові руху, і він рухатиметься вічно. Ви будете вражені, коли я скажу вам, скільки пройдётиме наш вітрильник у кінці першого дня подорожі, почавши з прискорення в одну тисячну сили ваги. Близько трьох тисяч кілометрів на годину! Якщо його вивести на орбіту, – а це, звісно, неодмінна умова, – через кілька днів він може досягти другої космічної швидкості. І все це без жодної краплини пального!

Що ж, він переконав їх. Врешті він переконав навіть Космодинамічну корпорацію. І в останні двадцять років з'явився новий вид спорту, він уже почав окупати себе завдяки рекламі й телерепортажам. У нинішніх гонках мова йшла про престиж чотирьох континентів, і вони зібрали найбільшу кількість глядачів.

Старт “Діана” взяла добре – пора подивитись, як ідуть справи у суперників. Тільки рухатися треба надзвичайно обережно. Хоча між капсулою керування і тонкою оснасткою були встановлені

амортизатори, він твердо вирішив не ризикувати. Мертон зайняв позицію біля перископа.

Ось вони всі, немов дивні сріблясті квіти, що розпустилися на темних полях космосу. Найближча до нього “Санта Марія”, яка виступала за Південну Америку, йшла всього за 80 кілометрів від “Діани”. Вона була схожа на дитячий повітряний змій, тільки з ребром понад кілометр завдовжки. Трохи далі – “Лебедєв” від університету Астрограда, схожий на мальтійський хрест; очевидно, його розташовані хрестом вітрила для підсилення маневреності можна було ставити під різними кутами. На відміну від нього, вітрильник “Вумера”, що виступав за Федерацію Австралазії, являв собою простий парашут окружністю 6,4 кілометра. “Арахна”, яка представляла “Дженерал Спейскрофт”, – у цілковитій відповідності із своєю назвою – скидалась на павутину; цей же принцип було покладено і в основу її конструкції: з центра висувались, розбігаючись по спіралі, човники автоматичної дії. Таку ж конструкцію, тільки трохи меншого розміру, мала “Павутинка”, яка виступала за корпорацію “Єврокосмос”. “Сонячний промінь” від Республіки Марс являв собою плоске кільце з отвором у центрі діаметром з кілометр, і те кільце повільно оберталося навколо своєї осі: відцентрові сили надавали йому остійності. Ідея була давня, проте поки що нікому не щастило здійснити її. Мертон був твердо переконаний, що при поворотах це завдасть марсіанам немало турбот.

Та до цього ще шість годин ходу; за цей час яхти пройдуть першу чверть свого повільного і величного двадцятичотирьохгодинного шляху по орбіті. Тут, на початку пробігу, всі вони рухаються просто від Сонця, так би мовити, випереджаючи сонячний вітер. Треба витиснути все можливе з цього початкового відрізка дистанції, перш ніж яхти опиняться на протилежному боці Землі, коли вони підуть назустріч Сонцю.

Пора провести першу перевірку, сказав собі Мертон, поки плавання не становило ніяких труднощів. З допомогою перископа він ретельно оглянув вітрило, приділивши особливу увагу місцям кріплення снасті. Якби троси, вузькі смужки непосрібленої плівки, не були вкриті флюоресцентною фарбою, роздивитись їх було б неможливо. Зараз ці світні кольорові стрічки, що простяглися на сотні метрів до гігантського вітрила, були напнуті рівно, як стріли. Кожна

приєднувалась до власного електробрашпиля, трохи більшого за катушку від спінінга. Ці малесенькі брашпилі невпинно обертались, подаючи й вибираючи троси у відповідності до показань автопілота, що встановлював кут нахилу вітрила залежно від положення Сонця.

Гра сонячних відблисків на цьому величезному, гнучкому вітрилі захоплювала своєю красою. Повільні, величні хвилі перекочувались по ньому, посилаючи в небо міриади сонячних зайчиків, які губилися край вітрила. У цих розмірених коливаннях такої велетенської і неміцної конструкції немає нічого несподіваного; здебільшого вони зовсім нешкідливі, проте Мертон уважно стежив за ними. Іноді вони викликають хвилювання, так звані брижі, наслідки якого можуть бути катастрофічними – вітрило розшарпає на клапті.

Мертон застібнув еластичні паси навколо пояса і ніг, потім приклав до лоба електроди збудника сну. Встановив регулятор часу на три години і розслабився.

Дуже повільно, гіпнотично відбивались у лобних долях його мозку удари електронного пульсу. Кольорові, світні стрічки спіраллю знялися під його повіками, тікаючи в безконечність. Потім – провал...

Тепер Земля майже зникла, перетворившись на тоненький, блискучий серпик, що невблаганно насувався на Сонце. В середині цього яскравого серпика тьмяно вирізнівся нічний бік планети з фосфоричною загравою великих міст, яка де-не-де прозирала поміж хмар. Темний диск уже затулив величезну частину Чумацького Шляху; ще кілька хвилин, і він почне наповзати на Сонце.

Сутеніло. Коли “Діана” ковзнула в тінь Землі, пурпуровий колір сутінок – відсвіт безлічі заходів сонця за тисячі кілометрів звідси – забарвив її вітрило. Сонце сховалося за невидимим обрієм. За лічені хвилини настала ніч.

Мертон оглянувся на орбіту, по якій він пройшов уже чверть шляху навколо Землі. Він побачив, як одна за одною погасли сяючі зорі яхт, коли вони, як і він, поринали в коротку ніч. Мине певний час, перш ніж Сонце визирне з-за величезного чорного щита. В цей період вони будуть зовсім безпомічні, рухаючись по інерції, позбавлені будь-якої енергії.

Він увімкнув зовнішній прожектор і став оглядати потемніле тепер вітрило. Тисячі акрів плівки вже взяли брижами і обвисли,

троси ослабли – треба вибрати їх, бо позаплутуються. Але всього цього він чекав, усе йшло за наміченим планом.

За шістдесят чотири кілометри позад нього “Санта Марії” і “Арахні” щастило менше. Про їхню біду Мертон дізнався, коли раптом заговорило радіо аварійної мережі.

– Номер другий, номер другий, говорить Контрольний пункт. По ваших траєкторіях неминуче зіткнення. Ваші орбіти перетнуться через шістдесят п’ять хвилин! Чи не потрібна вам допомога?

Настала тривала пауза, поки обидва капітани перетравлювали лиху звістку. Цікаво, хто винен, подумав Мертон; можливо, одна яхта намагалася затінити другу й не встигла завершити маневр – обидві опинились у темряві. А тепер жодна нічого не могла зробити. Повільно, але неухильно вони зближувались, нездатні змінити курс навіть на найменшу часточку градуса.

І все-таки – шістдесят п’ять хвилин! Це означає, що вони тільки-тільки вийдуть на сонячний бік, виринувши з тіні Землі. Якщо їхні вітрила зможуть набрати достатньо сили, щоб уникнути зіткнення, у них ще є один слабенький шанс. Очевидно, зараз на борту “Арахні” і “Санта Марії” гарячково підраховують.

Першою озвалась “Арахна”, відповівши те, що й сподівався почути Мертон.

– Номер шостий викликає Контрольний пункт. Дякуємо, але допомоги не потребуємо. Впораємося самі.

“Чи так? – подумав Мертон. – Та принаймні видовище буде цікавим”.

“Арахна” і “Санта Марія” йшли під повними вітрилами у відчайдушній спробі зберегти дистанцію. Тепер, коли між ними лишалося менше чотирьох кілометрів, відчувши перші легкі доторки сонячного проміння, над ними нестерпно повільно розпускалися сяючі хмари плівки. Майже всі телеекрани Землі передадуть цю затяжну драму, та навіть і зараз, цієї останньої миті, неможливо було передбачити, чим усе скінчиться.

Обидва капітани – вперті люди. Кожен з них міг обрубати вітрило і зійти з дистанції, поступившись місцем другому, але жоден цього не зробить. Надто великий престиж, надто багато мільйонів і надто багато репутацій поставлено тут на карту. І ось безшумно і м’яко, ніби сніжинки зимової ночі, “Санта Марія” і “Арахна” зіткнулись.

Майже непомітно вповз квадратний змій у кільце павутини; повільно, мов у сні, переплелися і заплутались довгі стрічки тросів. Навіть зайнятий власною оснасткою Мертон насилу міг відірвати очі від безмовної, давно передбаченої катастрофи.

Понад десять хвилин кружляли, здимаючись клубами, ці сяючі хмари, перетворюючись на суцільну, нероздільну масу. Потім капсули з екіпажами відділились і помчали кожна своїм шляхом на відстані кількох сотень метрів. Під спалахи ракет до них поспішили рятувальні кораблі.

“Виходить, нас лишається п’ятеро”, – подумав Мертон. Йому стало шкода капітанів, які доклали стільки зусиль, щоб усунути один одного всього через кілька годин після старту. Але вони молоді, вони ще встигнуть надолужити своє.

За кілька хвилин їхнє число скоротилось до чотирьох. Мертон з самого початку сумнівався у можливостях “Сонячного променя”, який повертав надто повільно. Тепер він побачив, як його сумніви підтвердились.

Марсіанський корабель не зміг повернути на другий галс; обертання надало йому надмірної остійності. Замість того щоб стати ребром до Сонця, величезне кільце його вітрила розвернулося до нього всією своєю шириною. Тепер з майже граничним прискоренням корабель відносило назад.

Певне, це найприкріша річ, яка може статися з капітаном, навіть гірша від зіткнення, бо тут нікого звинувачувати, крім себе. Але нещасливому екіпажу, який повільно зникав оддалік, нема звідки чекати співчуття. Перед початком перегонів вони зробили масу зухвалих заяв, і те, що сталося з ними, – не що інше, як поетична справедливість.

І все-таки рано ігнорувати “Сонячний промінь”. Адже треба пройти 800 000 кілометрів, він ще може підтягтися. А якщо станеться ще кілька аварій, може бути, йому одному доведеться завершувати перегони. Так уже бувало.

Ще одна аварія сталася, коли яхти перетинали вертикаль від Землі до Сонця, вступаючи на ту частину дистанції, де вони рухалися за рахунок сонячної енергії. З борту “Діани” Мертон побачив, як напнулося величезне вітрило, розвернувшись до Сонця, що гнало яхту вперед. Вона стала набирати швидкість, почавши з прискорення в

мільйонні частки сили ваги, хоча максимальних розмірів воно досягне лише через багато годин.

Проте “Павутинці” не досягти його ніколи. Повернення енергії – завжди критичний момент, і “Павутинка” не витримала.

Цю тривожну новину Мертон взяв від радіокоментатора Блера – він приглушив, але не вимкнув радіо: “Алло, на “Павутинці” брижі!” Мертон поквапився до перископа, та спершу не міг углядіти на величезному диску вітрила ніяких неполадок. Роздивитись було важко, тому що вітрило розвернулось до нього майже ребром, набувши вигляду вузького еліпса; однак нарешті він побачив, що туди й сюди по ньому пробігають повільні, неперекорні хвилі. Якщо екіпаж не зможе погасити цих коливань, своєчасно, але дуже обережно натягнувши троси, вітрило розірветься на клапті.

Екіпаж зробив усе, що міг, і через двадцять хвилин здавалося, що коливання переможені. Потім плівка тріснула десь неподалік від центру вітрила. Під тиском світла його повільно тягло в різні боки, наче клуби диму вилися над полум'ям. За чверть години не лишилося нічого, крім тоненьких радіальних рейок, на яких трималася гігантська павутина. І знову під спалахи ракет корабель-рятівник кинувся підбирати капсулу “Павутинки” разом з її засмученим екіпажем.

– Тут у нас нагорі стає досить самотньо, правда? – промовив невимушений голос по внутрішньому зв'язку.

– Але не вам, Дмитре, – парирував Мертон. – У вас там у хвості ще велика компанія. От мені попереду справді самотньо.

Це не було пустим вихваланням. Досі “Діана” випереджала найближчого суперника на 480 кілометрів і в подальші години розрив мав зрости ще швидше.

На борту “Лебедєва” Дмитро Марков добродушно розсміявся. І Мертон подумав, що він зовсім не схожий на людину, яка змирилася з поразкою.

– Пригадайте казку про зайця і черепаху, – відповів росіянин. – На подальших чотирьохстах тисячах кілометрів усе може статися.

Але сталося набагато раніше: коли вони, завершуючи перший оберт, знову перетнули лінію старту, тільки на багато тисяч кілометрів вище завдяки тій додатковій енергії, яку вони взяли від сонячного проміння. Ретельно перевіривши положення решти яхт, Мертон заклав

дані в комп'ютер. Одержана ним відносно “Вумера” відповідь була настільки безглуздою, що він тут-таки зробив повторну перевірку.

Сумнівів не лишалось: австралазійці з фантастичною швидкістю наздоганяли його. Жодна сонячна яхта не могла розвинути такого прискорення, якщо тільки не...

Швидкий погляд у перископ – і все стає ясно. Зведена до мінімальної ваги оснастка “Вумери” не витримала, його наздоганяло тільки одне її вітрило, яке поки що зберігало свою форму і летіло, немов підхоплена вітром хустина. Через дві години воно пропливло повз “Діану” менше як за 35 кілометрів. Та задовго до цього екіпаж Австралазії поповнив дедалі зростаюче число тих, хто осідав на борту корабля Командора.

Отож тепер це була дуель тільки між “Діаною” і “Лебедевим”: хоча марсіани ще не відмовилися від боротьби, вони відстали на 1600 кілометрів і більше не становили серйозної загрози. Якщо вже на те пішло, важко уявити, що міг би зробити “Лебедев”, щоб перехопити першість у “Діани”. Але протягом усього другого оберту – знову затемнення, знову довгий і повільний шлях проти Сонця – Мертон відчував чимраз більше занепокоєння.

Він знав російських космонавтів і конструкторів. Ось уже двадцять п'ять років намагались вони виграти ці гонки. Зрештою, це було б тільки справедливо: хто, як не Петро Миколайович Лебедев, уперше, ще на самому початку двадцятого століття відкрив тиск світла? А от у змаганнях вони жодного разу не перемагали.

І вони не припинять спроб. Дмитро явно щось задумав – це буде щось грандіозне.

За 1600 кілометрів від яхт-учасників гонок, на суддівському кораблі командор ван Стреттен з люттю і досадою дивився на одержану радіограму. Вона пройшла понад 200 мільйонів кілометрів – від ланцюга сонячних обсерваторій, які кружляли над розпеченою поверхнею Сонця, – і принесла найстрашнішу звістку, котру тільки можна придумати.

Командор – його титул був, звісно, суто почесний – передчував це. Ніколи раніше перегони не проводились у такий пізній час; термін неодноразово відкладали, пішли на ризик, і ось тепер, здається, програти можуть усі.

У глибинах Сонця накопичувались величезні сили. В будь-який момент міг статися жахливий вибух – їх називають “спалахами Сонця”, – вивільнивши енергію потужністю в мільйони водневих бомб. Від поверхні Сонця відірветься невидима вогненна куля, яка в багато разів перевершує своїми розмірами Землю, і вилетить у космос, рухаючись із швидкістю мільйони кілометрів за годину.

Можливо, ця хмара заряджених електрикою газів зовсім не зачепить Землі. Якщо ж ні, то вона досягне її через добу. Космічні кораблі з товстою бронею і потужним протимагнітним екраном могли б її витримати. А легенькі сонячні яхти з тонкими, мов папір, стінками були беззахисні перед такою небезпекою. Доведеться зняти екіпажі й припинити перегони.

Завершуючи другий обліт навколо Землі, Мертон усе ще нічого не знав про це. Якщо все піде добре, і для нього, і для росіян це буде останній оберт. Використовуючи енергію сонячного проміння, вони піднялися по спіралі на тисячі кілометрів. На цьому відрізьку вони повинні остаточно розпрощатися з Землею і почати довгу подорож до Місяця. Тепер гонка була тільки між ними. Екіпаж “Сонячного променя” нарешті зійшов з дистанції, знесилившись у героїчній боротьбі, яку він вів понад 200 тисяч кілометрів, приборкуючи своє вітрило, що весь час оберталося.

І ось, завершуючи другий оберт навколо Землі, на п’ятдесятій годині перегонів, Марков підніс свій маленький сюрприз.

– Алло, Джоне, – сказав він недбало по внутрішньому зв’язку. – Я хочу, щоб ти подивився. Тебе це напевне зацікавить.

Мертон припав до перископа і дав граничне збільшення. Перед очима постало небачене видовище: на тлі зірок, зовсім малесенький, але з незвичайно чіткими обрисами, виблискував мальтійський хрест “Лебедева”. І саме тієї миті, коли Мертон дивився на нього, хрестовина повільно відділилась від центрального квадрата і разом з рангоутом і оснасткою попливла в космічний простір.

Зараз, наближаючись до другої космічної швидкості, коли йому більше не треба терпляче долати космічний простір навколо Землі, нарощуючи швидкість з кожним обертом, Марков скинув усю непотрібну вагу. З цього моменту “Лебедев” ставав майже некерованим, та це вже не мало значення. Всі хитрощі навігації лишалися позаду. Так у давнину яхтсмени викидали за борт стерно і

важкий кіль, знаючи, що наприкінці перегони йтимуть по прямій, за вітром і по спокійному морю.

– Вітаю, Дмитре, – сказав по радіо Мертон. – Хитро придумано. Та не зовсім. Тепер ти вже не можеш мене дістати.

– Я ще не скінчив, – відповів росіянин. – У нас є одна давня зимова казка. Про те, як за саньми гналися вовки і, щоб урятуватись, возієві довелося викинути всіх, хто був у санях, одного за одним. Відчуваєш аналогію?

Мертон відчував, навіть надто ясно. На останній прямій Дмитрові більше не потрібен другий пілот. “Лебедев” і справді збирався дати бій.

– Це не дуже потішить Олексія, – сказав Мертон. – А крім того, це порушення правил.

– Олексій не радий, але капітан тут я. Йому доведеться побути тут ще хвилин десять, поки його не підбере Командор. А в правилах нічого не сказано про чисельність екіпажу, ти мав би знати це.

Мертон не відповів. Надто був поглинутий гарячковими підрахунками на основі всього, що він знав про “Лебедева”. Коли підрахунки підходили до кінця, він бачив, що наслідки перегонів усе ще неясні. “Лебедев” дожене його саме в той час, коли він збирався пройти біля Місяця.

Але наслідки перегонів були за 148 мільйонів кілометрів від них.

Автоматичні прилади третьої сонячної обсерваторії, розташованої набагато ближче до Сонця, ніж проходить орбіта Меркурія, зафіксували всю історію спалаху. 260 мільйонів квадратних кілометрів сонячної поверхні зненацька вибухнули таким пекельно-білим шаленством, що в порівнянні з ними решта диска потьмяніла, перетворившись на бліде мерехтіння. З цього бурхливого пекла, звиваючись, мов жива істота, в створених нею ж самою магнітних полях, вирвалася наелектризована плазма. Попереду неї із швидкістю світла застережним сигналом мчав потік ультрафіолетового і рентгенівського проміння, яке через вісім хвилин досягне Землі. Воно було відносно нешкідливим. Зате шкідливими були заряджені атоми, які рухалися слідом за ним із швидкістю 6,4 мільйона кілометрів на годину, – рівно через добу вони вдарять по “Лебедеву”, “Діані” і маленькій флотилії, що їх супроводжує, хмарою смертоносної радіації.

Командор зволикав з рішенням до останньої миті. Навіть коли прилади показали, що потік плазми перетнув орбіту Венери, лишався шанс, що він може не захопити Землю. Та коли потік перебував від неї на відстані менше чотирьох годин і був зареєстрований мережею радіолокаційних станцій на Місяці, Командор знав, що надії немає ніякої. На найближчі п'ять-шість років сонячне плавання відмінюється, поки Сонце знову не стане спокійним.

Глибоке зітхання розчарованості пролетіло по всій Сонячній системі. “Діана” і “Лебедев” перебували на півдорозі між Місяцем та Землею, вони йшли поряд, і тепер ніхто не дізнається, який з човнів кращий. Ентузіасти роками сперечатимуться про наслідки, а історія просто відзначить: гонки припинено тільки з сонячним вибухом.

Одержавши наказ, Джон Мертон відчув гіркоту, якої не зазнавав з дитинства. Крізь роки сплив чіткий і ясний спогад про день народження, коли йому сповнилося десять років. Тоді йому пообіцяли точну зменшену модель знаменитого космічного корабля “Вранішня зоря”, і багато тижнів він провів, мріючи про те, як він буде її збирати і куди почепить у себе в спальні. Потім, у найостанніший момент, батько сказав: “Пробач, Джоне, – надто дорого. Може, наступного року...”

Минуло піввіку життя, яке склалося досить щасливо, і він знову перетворився на того бідолашного хлопчика.

На мить майнула думка: що як не скоритися наказу Командора? Припустимо, він полетить далі, не звертаючи уваги на попередження? Навіть якщо перегони припинено, він може долетіти до Місяця, і його політ на багато поколінь буде занесено до книги рекордів. Але вчинити так було безглуздо, навіть більше ніж безглуздо. Це – самогубство, до того ж вельми неприємним способом. Він бачив людей, які вмирили від опромінювання тоді, коли далеко в космосі виявлялися дефекти в протимагнітній обшивці їхніх кораблів. Ні, на світі немає нічого, що варте такої ціни...

Не менше співчував він і Дмитрові Маркову. Обидва вони заслуговували на перемогу, а тепер вона не дістанеться нікому. Жодна людина не сміє сперечатися з розлюченим Сонцем, хоча його проміння доставить її хоч на край всесвіту.

Корабель Командора, який перебував всього за 80 кілометрів від нього, підходив до борту “Лебедева”, щоб зняти капітана. Он

пропливло срібне вітрило, коли Дмитро – Мертон розумів і поділяв його почуття – перерізав снасті. Малесеньку капсулу заберуть назад, на Землю, можливо, навіть використають знову, але вітрило піднімалось на одне плавання.

Тепер він міг би натиснути кнопку катапульти, заощадивши своїм рятувникам кілька хвилин. Проте він не зробить цього, йому хотілося до кінця лишитися на борту яхти, маленької яхти, яка так довго була мрією, часткою його життя. Величезне вітрило тепер так повернулось до Сонця, що його тиск досяг максимальної межі. Воно давно вже вивело його за межі земного тяжіння, а “Діана” й далі набирала швидкість.

Потім невідомо звідки з’явилося непідвладне сумнівам і ваганням усвідомлення того, що треба робити. Востаннє він сів перед комп’ютером, який півшляху вів його до Місяця.

Закінчивши, він спакував судновий журнал і кілька особистих речей, що були з ним. Незграбно – позначався брак практики, та й робити самому це було незручно – натягнув рятувальний костюм.

Мертон саме був зайнятий герметизацією шолома, коли його покликав по радіо голос Командора:

– Капітане, ми підійдемо на п’ять хвилин. Обріжте, будь ласка, вітрило, щоб нам у ньому не заплутатись.

На мить Джон Мертон, перший і останній капітан сонячної яхти “Діана”, завагався. Востаннє оглянув він свою мініатюрну кабіну з блискучими приладами і акуратним щитком керування, де ручки настроювання були поставлені в кінцеве положення. Потім промовив у мікрофон:

– Я покидаю човен. Затримайтесь, щоб забрати мене. “Діана” сама подбає про себе.

Командор не відповів, і Мертон був вдячний йому за це. Очевидно, професор ван Среттен знав, що відбувається, – певне, розумів, що цієї останньої миті йому хочеться побути самому.

Мертон не став спускати повітря з першого відсіку, і струмінь газу м’яко виштовхнув його в космічний простір. Поштовх, який він тим самим надав їй, був його останнім подарунком “Діані”. Яхта повільно віддалялась, її вітрило виблискувало в сонячному промінні, яке служитиме їй багато століть. Через два дні вона промчить повз Місяць, але, як і Земля, Місяць ніколи не зможе заволодіти нею. Звільнившись

від його ваги, що гальмувала її хід, “Діана” з кожним днем своєї подорожі нарощуватиме швидкість, долаючи по 3200 кілометрів за годину. Через місяць вона рухатиметься швидше від будь-якого корабля, створеного руками людини.

З відстанню енергія сонячного проміння слабшає, отож і її прискорення почне падати. Але, навіть досягнувши орбіти Марса, яхта долатиме щодня 1600 кілометрів за годину. Найближчим часом вона мчатиме так стрімко, що її не втримає навіть саме Сонце. Спрямована в безконечність, вона полетить швидше від будь-якої занесеної із зірок комети.

Мертон помітив за кілька кілометрів спалахи ракет. Космічний корабель наближався, рухаючись із прискоренням, у тисячі разів більшим, ніж те, яке будь-коли вдасться досягти “Діані”. Але двигуни можуть діяти лише кілька хвилин: на більше не вистачало пального, зате “Діана”, яку несе вічне полум’я Сонця, весь час нарощуватиме швидкість.

– Прощай, малятко, – промовив Джон Мертон. – Цікаво, коли людське око знову побачить тебе? Через скільки тисяч років?

Коли тупоноса торпеда космічного корабля обережно наблизилась до нього, він нарешті відчув себе спокійно, йому вже ніколи не виграти місячних перегонів, але його яхта перша із створених людиною кораблів вирушить у тривалу мандрівку до зірок.

The Wind From the Sun, 1964

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО.– 1979.– №6.

ПРИГОДИ. ПОДОРОЖІ. ФАНТАСТИКА – 82.– К.: Молодь, 1982.– 288с.– (Компас).

СЕРГІЄНКО Ю., переклад з англійської, 1982.

МАВПА В НАШОМУ ДОМІ

Навіть саму ідею бабуся вважала жахливою; вона ще пам'ятала ті часи, коли служниками в домі були люди.

– Якщо ви думаєте, що я житиму під одним дахом з мавпою, ви глибоко помиляєтесь, – пирхнула вона.

– Не будь такою старомодною, – парирувала я. – Хоч би що там було, Доркас – не мавпа.

– А хто ж така вона чи воно?

Я перегорнула кілька сторінок довідника Корпорації генної інженерії.

– Ось послухай, ба, – сказала я. – «Супермавпа (zareєстрована фабрична марка) пан-сапієнс – це розумна людиноподібна істота, виведена методом селекції і генетичних видозмін на основі роду шимпанзе...»

– А що я казала! Звичайнісінька мавпа!

– «...має цілком достатній запас слів, щоб зрозуміти найпростіші розпорядження. Її можна навчити виконувати будь-яку домашню або нескладну фізичну роботу. Вона тямуща, ніжна, привчена до порядків у домі і особливо доброзичлива до дітей...»

– Діти! Чи можна покластись на Джонні і Сьюзан у справі з... горилою?

Зітхнувши, я відклала довідник.

– В цьому ти маєш рацію. Доркас справді дорога мавпа, і якщо я дізнаюсь, що ці малі вандали кривдять її...

На щастя, в цю мить у двері подзвонили.

– Підпишіть, будь ласка, – сказав доставщик.

Я підписала папери, і Доркас увійшла в наше життя.

– Здрастуй, Доркас, – привіталась я. – Сподіваюсь, тобі буде добре у нас.

Вона пильно придивлялася до мене своїми великими сумними очима з-під важких брів. Мені траплялось бачити значно потворніших представників роду людського, однак Доркас, яка була приблизно чотири фути заввишки і майже стільки ж завширшки, мала досить-

таки чудернацький вигляд. У своїй простій, чистенькій формі вона нагадувала служницю з кінофільмів початку двадцятого сторіччя.

– Доброго ранку, мем, – промовила вона нерозбірливо, але цілком зрозуміло.

Доркас призвичаїлась дуже швидко. Вона блискуче опанувала обов'язки хатньої робітниці і виховательки, які складали основу підготовки по класу А, і до кінця першого місяця перебування у нас практично не існувало такої роботи, починаючи з накривання на стіл і закінчуючи переодяганням дітей, яка була б їй не під силу. Доркас була доброзичлива, сумлінна і ніколи не сперечалась. Звичайно, їй бракувало кмітливості, тому доводилось ретельно розтлумачувати суть деяких робіт, перш ніж вона збагне, що треба виконати.

Спершу я насилу пам'ятала, що Доркас не зовсім людина, а тому не слід втягати її до жіночої балаканини. Втім, вона виявила непідробний інтерес до одягу і кольорових речей. Якби я дозволяла їй одягатись на свій смак, вона б скидалась на втікачку з нью-орлеанського карнавалу. Діти обожнювали її, в чому я переконалася з легкістю. Знаю, що говорять люди про Джонні і Сью, і, гадаю, в цьому є частка істини. Адже так важко ростити дітей, коли їх батько майже весь час у від'їзді.

Якщо маєте можливість, ніколи не виходьте заміж за космонавтів: вони заробляють неабиякі гроші, однак романтичний ореол скоро зникає.

Коли Ерік повернувся з поїздки на Венеру, маючи в запасі три тижні відпустки, наша нова служниця фактично стала ще одним членом сім'ї. Ерік брав її з собою на прогулянки; зрештою, йому траплялося бачити значно чудніших істот на інших планетах. Він, звісно, дорікав мені, що це дуже дороге придбання, та я зауважила, що тепер вестиму світське життя. А воно вирувало, незважаючи на те, що наш Порт-Годдард був богом забутим острівцем посеред Тихого океану.

До нас завжди сунули потоком почесні гості та мандрівники з усіх куточків Землі, не кажучи вже про більш віддалені місця.

У кожному товаристві мусить бути великопанського польоту дама, якою обурюються і яку все-таки наслідують усі суперниці-невдахи. У Порт-Годдарді такою дамою була Крістіна Суонсон, дружина комодора служби міжпланетних сполучень, – про це вона ніколи не давала нам

забути. Тільки-но космічний корабель приземлявся, вона запрошувала всіх офіцерів бази на прийом до свого особняка, стилізованого під дев'ятнадцяте сторіччя.

Вона вважала себе художницею і прикрасила всі стіни своєю мазаниною. На Крістініних вечірках було досить ризиковано робити ввічливі зауваження стосовно цих шедеврів; небезпеку являв собою також її метрової довжини мундштук.

За час відсутності Еріка з-під пензля Крістіни з'явилась нова партія картин: вона вступила в період «квадратизму».

– Розумієте, мої любі, – пояснювала вона, – старомодні видовжені картини страшенно застаріли і не відповідають вимогам жителів Космічної Доби. Тепер не існує таких понять, як верх або низ картини, горизонтальне чи вертикальне положення, отже ніяка справді сучасна картина не повинна мати одну сторону, довшу за іншу. В ідеалі вона має виглядати абсолютно однаково, хоч би як ви її повісили, і саме над цим я зараз працюю.

– Це видається логічним, – тактовно зауважив Ерік. (Зрештою, коמודор – його шеф.) Однак, коли хазяйка віддалилася, додав: – Не знаю, чи Крістіна почепила свої полотна за той бік, що треба, але я певен, що вони повернуті лицьовою стороною до стіни.

Я погодилась, адже до заміжжя вчилася кілька років у художній школі і вважала себе, до деякої міри, знавцем справи. Якби я була така самовпевнена, як Крістіна, мої картини мали б великий успіх, а не припадали пилом у гаражі.

– Знаєш, Еріку, – сказала я невинно, – я могла б навчити Доркас малювати краще.

Він засміявся:

– Було б цікаво як-небудь спробувати, якщо Крістіну полишить натхнення.

А потім я забула про це на цілий місяць, аж поки Ерік знову подався в космічну подорож.

Привід нашої суперечки не має значення, вона виникла з того, що ми з Крістіною обстоювали протилежні погляди щодо шляхів розвитку суспільства. Як завжди, її було зверху, а я пішла з вечірки, зла і роздратована. Першою, кого я побачила вдома, була Доркас. Вона роздивлялася кольорові ілюстрації в одному із тижневиків – і тут

пригадався Еріків жарт. Я поклала сумку, зняла капелюха і сказала рішуче:

– Доркас, ходімо до гаража. – Нашвидкуруч скомпонувавши сьакутаку натуру, я сказала: – А тепер, Доркас, я вчитиму тебе малювати.

Мій задум був простий, хоч і не зовсім чесний. Хоча мавпи і раніше нерідко розмальовували фарбами полотно, жодна з них не створила справжнього, композиційно правильно побудованого твору. Я була певна, що Доркас не буде винятком, однак не обов'язково усім розповідати, що вона працювала під моїм керівництвом.

Мушу зізнатись, що я дещо розчарувалася. Хоча Доркас швидко вхопила суть задуму і зрозуміла призначення пензля та палітри, її виконавська майстерність виявилася, м'яко кажучи, посередньою. Вона ніяк не могла вирішити, якою рукою малювати, і без кінця перекладала пензля туди-сюди. Тому мені довелося майже все малювати самій, а Доркас поклала на полотно лише кілька мазків.

Все ж навряд чи можна було сподіватись, що за пару уроків вона сягне висот майстерності, та це й не мало ніякого значення. Якщо Доркас не виправдає сподівань, мені доведеться зізнатися, що я значно перебільшувала, коли підтверджувала її авторство. Я не поспішала: в таких справах не можна діяти похапцем. Через пару місяців з'явилося коло десятка полотен школи Доркас на старанно обрані теми. Тут були пейзажі з лагуною, з нашим будинком, полотно на тему вражень від нічного запуску космічного корабля (усе в спалахах яскравого світла), пейзаж з риболовлею, пальмовий гай – цілком банальні речі, які, проте, не викликають підозри. Я не думаю, що Доркас, перш ніж з'явитися у нас, пізнавала навколишній світ за стінами лабораторій, в яких її виростили і виховали.

Найкращі з цих полотен (а деякі з них були і справді чогось варті, зрештою, я мушу це визнати) я повісила вдома у найпомітніших місцях. Мета була досягнута: на зміну захопленим запитанням чулися вигуки здивування: «Не може бути!» – коли я скромно заперечувала свою участь у роботі. Не обійшлося і без скептиків, однак я швидко укоськала їх, дозволивши кільком найближчим друзям глянути на Доркас під час роботи.

Я також роздала кілька вдалих малюнків, удаючи, що вважаю їх не більше, ніж курйозами, хоча й трохи ревную.

– Я найняла Доркас, щоб вона працювала для мене, а не для Музею сучасного мистецтва, – сказала я «у запалі».

Я була страшенно обережна і стежила, аби не проводити ніяких паралелей між картинами Доркас і Крістіни: в цьому можна було покластись на наших спільних друзів. Коли Крістіна завітала до мене нібито обговорити нашу суперечку «між двома розумними істотами», я зрозуміла, що вона проковтнула гачок. Тому я елегантно капітулювала, коли ми чаювали у вітальні під одним із найвиразніших полотен Доркас (повний місяць сходить над лагуною; усе холодне, голубе і таємниче – я дуже пишалася цією картиною). Крістіна й словом не прокопила ні про картину, ні про Доркас, однак по її очах я зрозуміла все. Наступного тижня вона без зайвого шуму відмінила заплановану виставку своїх робіт.

Азартні гравці кажуть, що треба вміти красиво вийти з гри. Мені слід було б знати, що Крістіна так просто не залишить поля бою: сьогодні чи завтра піде у контрнаступ. Вона обрала для цього слушний момент: діти були у школі, бабуся пішла в гості, а я подалася до торгового центру на іншому кінці острова.

Через півгодини я повернулась додому, побачила на узбіччі її машину, і зрозуміла, що сталося лихо. Єдина надія була на те, що я прибула вчасно, але варто було мені переступити поріг, зрозуміла, що спізнилась.

В домі панувала абсолютна тиша – ніяких ознак життя. З поганими передчуттями я прокралася навшпиньки через вітальню, ідальню, кухню і вийшла на задній двір. Двері гаража були відчинені.

Це була мить гіркої істини! Вивільнившись з-під мого впливу, Доркас виробила, нарешті, свій стиль. Вона малювала швидко і впевнено, проте зовсім не так, як я старанно навчала її. А що стосується теми... Я була глибоко ображена, побачивши карикатуру, яку з неприхованою насолодою розглядала Крістіна. Після всього, що я зробила для Доркас, це була нахабна невдячність. Звичайно, тепер я знаю, що Доркас зробила це не навмисне, а з метою самовияву. Психологи і критики, які склали цю безглузду програму її персональної виставки в музеї Гугенгейма, відзначають, що портрети Доркас проливають світло на стосунки людей і тварин, а також вперше дозволяють подивитись на рід людський під іншим кутом зору.

Проте не лише сюжет картини вивів мене з рівноваги: не давала спокою думка, що я марно втрачала час, вдосконалюючи її техніку і манеру письма. Адже вона нехтувала усіма моїми порадами, коли нерухомо сиділа перед мольбертом, схрестивши руки на грудях.

Навіть тоді, на початку її самостійного творчого шляху, було до болю очевидно, що в кожній із спритних ніг Доркас незрівнянно більше таланту, ніж у мене в обох руках.

An Ape About the House, 1962

ВСЕСВІТ. – 1988. – №1

З англійської переклав Віталій Носенко

СПЛЯЧИЙ КРАСЕНЬ

У «Білому олені» мляво точилася одна з тих дискусій, що виникають тоді, коли ніхто не може запропонувати кращої теми для суперечок. Ми намагалися пригадати найчудернацькіші ймення та прізвища, і не встиг я сказати Обідайя Полкінгхорн, аж тут, як завжди, втрутився Гаррі Первіс.

— Не так уже важко відкопувати чудні імена, — докірливо сказав він, засуджуючи нашу легковажність, — а чи замислювалися ви над серйознішою проблемою, а саме, як вони можуть впливати на долю їхніх власників? Розумієте, іноді вони можуть зіпсувати людині життя. Саме так і сталося з молодим Зігмундом Снорінгом.

— Та ні! — заволав Чарлз Вілліс, один з найзатятіших критиків Гаррі. — Цього не може бути!

— Мабуть, ви думаєте, я вигадав це прізвище? — обурився Гаррі. — Ні, прізвище Зігмунда було єврейського походження, його предки приїхали з Центральної Європи; і починалось воно на *SCH*. І зберігало це буквосполучення досить довгий час. «Снорінг» (*Snoring*) — лише англізований варіант цього прізвища. Втім, усе це не має значення; мені б не хотілося марнувати час на такі дрібниці.

Чарлі, один з найобіцяючих письменників (він ходив у обіцяючих більше двадцяти п'яти років), хотів був запротестувати, та хтось із присутніх задля загального добра відвернув його увагу кухлем пива.

— Зігмунд, — вів далі Гаррі, — досить мужньо ніс цей тягар, поки не став справжнім мужчиною. Втім, немає ніякого сумніву, що прізвище гнітило його й, зрештою, стало причиною психосоматичного захворювання. Певно, якби Зігмунд народився від інших батьків, він ніколи не став би таким безнадійним хропуном. Хоча бувають і більші трагедії у житті. Зігмундова рідня мала кругленьку суму грошей, а звуконепроникні стіни спальні рятували домочадців від безсонних ночей. Як завжди в таких випадках, Зігмунд навіть уявлення не мав, які симфонії він виконує ночами, і ніколи не розумів, чому бідкаються родичі. І лише коли Зігмунд одружився, він змушений був поставитися до свого лиха — якщо це можна назвати його лихом, адже від нього

страждали інші — з належною серйозністю. Немає нічого незвичайного в тому, що молода повертається з весільної подорожі трохи збентежена, але бідна Речел Снорінг пережила щось таке, що не вкладалося ні в які рамки. Від безсоння у неї почервоніли очі, але кожна її спроба викликати до себе співчуття друзів зустрічала лиш їхні насмішки. Тож не дивно, що вона поставила Зігмундові ультиматум: або він перестане хропіти, або шлюб кінець.

Ця справа могла мати серйозні наслідки для Зігмунда і його сімейства, адже вони були заможні, навіть багаті, однак не такі, як дядько Рубен, що помер минулого року, залишивши досить плутаний заповіт. Дядько дуже любив Зігмунда і відказав йому чималу суму грошей, яку той міг отримати, коли йому сповниться тридцять років. На жаль, дядько Рубен був надто старомодний і нетерпимий у питаннях моралі і зовсім не довіряв молодому поколінню. Зігмунд міг отримати спадщину лише за умови, якщо він не розлучиться з дружиною раніше зазначеного строку. Якщо це станеться, гроші підуть на заснування притулку для сиріт у Тель-Авіві. Склалася непроста ситуація, і важко було передбачити, чим це скінчиться, якби хтось не запропонував Зігмунду звернутись до дядька Хаїма. Хоч як йому не хотілося цього, але безвихідне становище потребувало термінових заходів. Отож, Зігмунд пішов до дядька.

Повинен пояснити, що дядько Хаїм був відомим професором фізіології, членом Королівського наукового товариства, автором багатьох наукових праць. На той час у нього було теж скрутно з грошима через сварку з опікунами коледжу, і він змушений був припинити дослідницькі роботи з тваринами. До того ж його дратував той факт, що фізичний факультет щойно отримав півмільйона фунтів на новий синхротрон. Отож дядько не дуже люб'язно зустрів свого нещасного племінника.

Намагаючись не звертати уваги на стійкий запах дезинфекції і тварин, Зігмунд простував за лаборантом повз якісь небачені пристрої і клітки з мишами та морськими свинками, відвертаючись від огидних кольорових діаграм, що ними позавішували усі стіни. Його дядько сидів на лаві, сьорбаючи чай з колби, і неуважливим їв бутерброди.

— Пригощайся, — нелюб'язно буркнув він. — Смажений хом'як, просто делікатес. Ми тут ставили з ним деякі ракові дослідження. А ти з чим прийшов?

Посилаючись на відсутність апетиту, Зігмунд виклав знаменитому дядькові свою сумну історію. Професор вислухав його без тіні співчуття.

— Навіщо тоді ти одружився? — зрештою сказав він. — Це просто змарнований час.

Дядько Хаїм був відомий своїми твердими переконаннями щодо сімейного життя; у нього було п'ятеро дітей і жодної дружини.

— Втім, ми можемо тобі допомогти. Скільки у тебе грошей?

— Що ви маєте на увазі? — збентежено спитав Зігмунд. Професор розвів руками, показуючи на лабораторію.

— Все це потребує чималих грошей.

— Але я думав, що університет...

— Така специфічна робота, ясна річ, буде проводитись неофіційно. Я не можу витратити на неї фонди коледжу.

— Гаразд, скільки це буде коштувати?

Дядько Хаїм назвав значно меншу суму, ніж чекав Зігмунд, та радів він недовго. Скоро з'ясувалося, що вчений був досконало обізнаний з усіма тонкощами заповіту дядька Рубена: Зігмундові доведеться підписати контракт, за яким професорові перепаде чимала сума, коли через п'ять років гроші перейдуть до племінника. А та сума, що дядько назвав, — лише аванс.

— Навіть у цьому випадку нічого тобі не обіцяю, але подивлюсь, чим можу допомогти, — сказав дядько Хаїм, уважно розглядаючи чек. — Зайди до мене через місяць.

Більшого Зігмунд не зміг домогтися, оскільки увагу професора привернула вельми колоритна студентка-дослідниця у заплямованому фарбою светрі. Професор і студентка почали обговорювати стан справ з лабораторними пацюками, вживаючи такі слівця, що Зігмунд, зніяковівши, поспішив звідти геть. Не думаю, що дядько Хаїм міг би взяти гроші від Зігмунда, якби не був хоча б трохи упевнений в успіхові своєї справи. Він був близький до завершення роботи, коли університет зрізав йому фонди; звичайно, він не досяг би мети за чотири тижні, хоч би які чудодійні ліки вводив сповненому надій племінникові, отримавши від нього гроші.

Експеримент проводився одного вечора вдома у професора. Зігмунд не дуже здивувався, побачивши у дядька ту саму студентку.

— Чи допоможуть ці ліки?

— Сподіваюсь, ти не хропітимеш, — відповів дядько Хаїм. — Сідай, ось тут зручне крісло; можеш переглянути журнали. Ми з Ірмою будемо по черзі чергувати коло тебе на той випадок, якщо виникнуть якісь побічні реакції.

— Побічні реакції? — занепокоївся Зігмунд, потираючи руку.

— Не хвилюйся, сиди собі спокійно. Через пару годин буде видно, чи подіяли ліки.

Отож Зігмунд чекав, поки його зморить сон, а двоє вчених метушилися навколо нього (а також один біля одного); міряли тиск, пульс, температуру і взагалі возилися з ним як з тяжкохворим. Настала ніч; Зігмунд навіть не думав засинати, а професор з асистенткою мало не падали з ніг. Зігмунд розумів, що вони змарнували стільки часу заради нього, і був зворушливо вдячний за їхню турботу, хоча вдячність відчував не дуже довго.

Опівночі Ірма «зламалась», і професор не дуже ніжно уместив її на кушетці.

— Ти певен, що не відчуваєш ніякої втоми? — позіхаючи, запитав він у Зігмунда.

— Абсолютно. Дивно, але в такий час я, звичайно, дивлюсь третій сон.

— Ти добре себе відчуваєш?

— Як ніколи,

Професор знову позіхнув, роздираючи рота і, пробурмотівши щось схоже на «мабуть, я сам прийняв ті ліки», потонув у кріслі.

— Гукнеш нас, — сказав він сонним голосом, — якщо буде щось не так. А нас уже ноги не тримають.

Через якусь хвилину Зігмунд, дещо не в собі, був єдиний у кімнаті, кого не зборов сон.

До другої години ранку він прочитав з десятків номерів «Панчу», до четвертої перегорнув всі номери «Сатердей івнінг пост», а до п'ятої його увага була прикута до «Нью-Йоркера». Йому скоро набридло читати про ікряну дієту, і він з радістю схопив зачитаний примірник з «Блондинкою, яка хотіла». Він захоплено читав про пригоди блондинки аж до світанку, коли дядько Хаїм конвульсивне здригнувся, зіскочив з крісла і, розбудивши Ірму ляпасом по м'якому місці, заметушився коло Зігмунда.

— Ну що, хлопче, — з удаваною бадьорістю почав він, чим одразу викликав підозру Зігмунда, — я задовольнив твоє прохання; ти не хропів уночі, адже так?

Зігмунд відклав «Блондинку», чиє хотіння або нехотіння не мало тепер ніякого значення.

— Я не хропів, але і не спав також.

— І тобі зовсім не хочеться спати?

— Анітрохи. Я просто нічого не розумію. Дядько Хаїм переможно глянув на Ірму.

— Ти, Зігмунде, увійшов в історію і став першою людиною, яка може не спати.

Зігмунд вислухав це повідомлення здивовано; спочатку до нього не дійшло, що він став піддослідною морською свинкою.

— Я знаю, — провадив Гаррі Первіс, — що багатьох з вас зацікавили б подробиці відкриття дядька Хаїма з наукової точки зору. Однак мені про них нічого не відомо, а навіть якби я знав, то не став би втомлювати вас зайвими деталями. Хотів би лише відзначити, що в цій події немає нічого незвичайного, хоч із виразу ваших облич я бачу, що дехто настроєний досить скептично. Зрештою, сон — надзвичайно змінний фактор. Візьміть Едісона, який спав дві-три години на добу до кінця життя. Якщо людина не може жити без сну, то деякі тварини можуть; отже сон не є основою життєдіяльності.

— Які саме тварини можуть обходитись без сну? — спитав хтось більш зацікавлено, аніж недовіжливо.

— Ну, скажімо, е-е-е, глибоководні риби, що живуть поза межами континентального шельфу. Якщо вони заснуть, їх одразу з'їдять інші риби, або вони втратять рівновагу і опустяться на дно. Отож і доводиться їм не спати все життя. — (Між іншим, я й досі намагаюся з'ясувати, чи правильне це твердження Гаррі. Поки що мені не вдалося спіймати його на науково не підтверженому факті, хоча раз чи двічі я висловлював сумнів відносно достовірності його тверджень. Однак, повернімося знов до дядька Хаїма.) — Минув певний час, — провадив Гаррі, — перш ніж Зігмунд збагнув, що з ним сталось. Але зрозуміти суть проблеми Зігмунду заважав захоплений коментар дядька, який розписував неймовірні можливості, що відкриваються тепер перед племінником, коли той звільнився від тиранії сну. Та все ж Зігмунд

поставив-таки питання, що мучило його, а саме: «Як довго воно триватиме, це безсоння?»

Професор та Ірма переглянулися, дядько Хаїм нервово відкашлявся:

— Важко сказати напевне. Це явище потребує дослідження. Цілком вірогідно, воно може стати постійним.

— Ви маєте на увазі, що я більше ніколи не зможу спати?

— Не не зможеш, а скоріше не хотітимеш. Втім, якщо це так сильно турбує тебе, я, мабуть, щось придумаю аби усе було так, як і раніше. Однак це коштуватиме чималих грошей.

Зігмунд заспішив додому, пообіцявши професорові постійно тримати його у курсі справ. Мозок Зігмунда був надто збуджений, але він хотів якомога швидше переконати дружину, що більше ніколи не хропітиме, їхня зустріч була напрочуд зворушливою, і молода дружина охоче повірила чоловікові. Та на світанку наступного дня Зігмунду дуже нудно лежалось у ліжку. Не маючи змоги перекинутись хоча б словом із кимось, він прокрався навшпиньки геть з кімнати від сплячої дружини. Вперше на Зігмунда почала давити безвихідь його ситуації. Постало питання: як убити ті додаткових вісім годин на добу, які звалилися на нього, наче небажаний подарунок?

У вас може виникнути думка, що до Зігмунда прийшла чудова, просто унікальна нагода вести повноцінніше життя, прилучаючись до культури і знань, в чому у нас усіх є потреба, був би тільки вільний час. Він міг би прочитати всіх класиків, яких не читала переважна більшість людей, або вивчати мистецтво, музику, філософію, і з головою поринути у світ найвитонченіших цінностей, створених інтелектом людини. Багато хто з вас, мабуть, заздрить йому.

Однак із Зігмундом нічого цього не сталося. Справа в тому, що навіть найвищий інтелект потребує певного розслаблення і не може цілком віддати себе серйозним справам. Справді, Зігмунд більше не мав потреби у сні, однак він прагнув чимось заповнити ці довгі, пусті години нічної темряви.

Він скоро зрозумів, що наша цивілізація дуже мало пристосована для тих, хто не може спати. Певно, краще було б жити у Парижі або Нью-Йорку, а в Лондоні практично усі заклади зачиняються об одинадцятій вечора, за винятком кількох кафе, які відчинено до

півночі, а до першої години ночі працюють лише... втім, чим менше говорити про ті заклади, які продовжують роботу, тим краще.

Спочатку, коли стояла хороша погода, Зігмунд подовгу гуляв, та після кількох зустрічей з підозрливими і недовірливими полісменами, облишив це заняття. Тоді він почав об'їжджати Лондон з кінця в кінець на автомашині, відшукуючи такі місця, про існування яких навіть не здогадувався. Скоро Зігмунд завів шапкові знайомства з багатьма нічними сторожами, носильниками з Ковент-Гардена, молочниками, а також з журналістами і друкарями з Фліт-стріт, яким доводиться працювати, коли усі сплять. Але оскільки Зігмунд не належав до тієї категорії людей, які кровно зацікавлені в контактах із собі подібними, це заняття скоро набридло йому, і він змушений був покластись на власні обмежені можливості.

Дружина, як цього слід було чекати, не дуже зраділа, дізнавшись про нічні прогулянки чоловіка. Він чесно розповів їй усе, і вона змушена була прийняти це на віру. Однак склалося враження, що їй більше потрібен чоловік, який хропе, але ночує дома, ніж той, що крадькома тікає серед ночі і не завжди встигає повернутись до сніданку.

Така позиція дружини дуже розчарувала Зігмунда. Він уже витратив немало грошей і повинен витратити не менше (про що постійно нагадувала Речел), а також ішов на значний ризик, щоб позбутись своєї вади. А чи була вона вдячна йому? Анітрохи. Вона лише вимагала докладно звітувати, де і як він проводив час уночі. Таке ставлення до нього було надто несправедливим і говорило про відсутність довіри.

Помалу сімейна таємниця вийшла за межі вузького кола посвячених, хоча Снорінгам (які, до речі, являли собою дуже згуртований клан) вдалося припинити процес розповсюдження чуток.

Дядько Лоренц, торговець діамантами, запропонував, щоб Зігмунд узяв іще одну роботу, адже шкода марнувати стільки додаткового робочого часу. Дядько склав список робіт, які однаково легко можна виконувати вдень і вночі, але Зігмунд щиросердно подякував, зауваживши, що не бачить ніякого резону сплачувати подвійний прибутковий податок.

Наприкінці шостого тижня цілодобового безсоння Зігмунд «зламався». Він не міг більше читати книжки, ходити по нічних клубах

і слухати платівки. Та незвичайна властивість, за яку багато легковажних чоловіків віддали б свої статки, стала нестерпним тягарем для Зігмунда, і йому не залишалось нічого іншого, як знову звернутись до дядька Хаїма.

Професор чекав на племінника, і тому відпала необхідність пригрозувати судовим переслідуванням, апелювати до почуття родинної солідарності чи натякати на можливість розриву контракту.

— Гаразд, гаразд, — невдоволено пробурчав вчений. — Безглуздо метати бісер перед свиньми. Я був певен, що рано чи пізно ти зажадаєш вилікувати тебе від безсоння. Оскільки я щедра людина, це обійдеться тобі лише у п'ятдесят гіней. Але якщо ти хропітимеш іще дужче, ніж раніше, прошу мене не звинувачувати.

— Я ризикну, — сказав Зігмунд, у якого тоді стосунки з Речел погіршились настільки, що вони спали окремо.

Він відвернувся, коли професорова асистентка (цього разу не Ірма, а незграбна брюнетка) наповнювала величезний шприц останньою новинкою дядька Хаїма. Не встигла вона ввести половину вмісту шприца, як Зігмунда звалив сон.

Дядько Хаїм уперше розгубився не на жарт: «Хто міг подумати, що воно подіє так швидко. Що ж, треба перенести його у ліжко, не лежати ж йому посеред лабораторії».

Наступного ранку Зігмунд усе ще міцно спав і ніяк не реагував на стимулятори, що вводились йому. У нього не було ніяких ознак дихання, і він справляв враження людини, яка перебуває у стані гіпнотичного сну, чим викликав дедалі більше занепокоєння професора.

Втім, тривожився він не довго. Через кілька годин роздратована морська свинка куснула його за палець; почалося зараження крові, і редактор журналу «Нейчур» ледве встиг вмістити некролог у номер, що йшов до друку.

Зігмунд мирно проспав усі хвилюючі перипетії і перебував у стані блаженного невідання, коли родичі повернулись з крематорію «Голдерс грін» і зібрались на «військову раду». *De mortuis nil nisi bonum*^[7], але стало цілком очевидно, що покійний професор зробив іще одну трагічну помилку, і ніхто не знав, як її виправити.

Дядько Мейер, власник салону меблів на Майл-Енд-роуд запропонував подбати про Зігмунда з умовою, що зможе виставляти

його у вітрині для демонстрації якостей своїх розкішних ліжок. Однак Снорінги наклали вето на цю пропозицію, вбачаючи в ній щось недостойне Зігмунда.

Втім, пропозиція примусила їх замислитись; адже тепер вони були ситі по саму зав'язку Зігмундом та його киданням з однієї крайності в іншу. Тож чому б не піти шляхом найменшого опору і, як висловлювався один мудрець, не будити лихо, поки воно спить?

Та й немає рації за великі гроші кликати інше світило, яке може тільки погіршити стан Зігмунда (ніхто не може уявити як саме). Годування Зігмунда не коштуватиме нічого, на медичну допомогу піде мінімум; крім того, поки він спить, можна бути певним, що ніхто не порушить умови заповіту дядька Рубена. Коли ці аргументи виклали Речел, вона одразу збагнула, в чому їх сила. Щоб проводити правильну політику, за таких обставин від неї вимагалось певне терпіння, адже кінцевий результат стане доброю винагородою за всі її зусилля.

Чим більше Речел обмірковувала ситуацію, тим більше її приваблювала ця ідея. Її цілком захопила можливість стати багатою солом'яною удовицею, і взагалі, перед нею розкривалися нові незнані можливості. І до того ж, чесно кажучи, їй набридло займатись проблемами чоловіка, щоб мучитися з ним іще цілих п'ять років, коли він вступить у права наслідування.

У свій час Зігмунд став власником майже мільйонного капіталу. Між іншим, він продовжував міцно спати і за всі п'ять років жодного разу не захропів. Зігмунд так мирно спав, що жаль було будити його, навіть якби хтось знав, як саме це зробити. Речел була певна, що непередумане втручання матиме непередбачені наслідки, та й родичі схилилися до цієї думки, впевнившись, що вона може розраховувати лише на проценти з капіталу Зігмунда.

Ця історія трапилась кілька років тому. Коли я востаннє почув про Зігмунда, він і далі мирно спав, а Речел чудово проводила час на Рів'єрі. Як ви, мабуть, здогадались, їй не відмовиш у здоровому глузді, адже вона розуміє, як вигідно зберегти собі на старість молодого чоловіка.

Мушу визнати, я інколи жалкую, що дядько Хаїм не скористався з нагоди розкрити секрет своїх чудових відкриттів людям. Але Зігмунд на власному прикладі показав, що наша цивілізація іще не готова для

таких експериментів. Проте у мене не згасла надія, що інший фізіолог почне усе спочатку.

Гаррі глянув на годинник:

— О боже! Ніяк не думав, що вже так пізно, у мене злипаються повіки. — Він підхопив теку, потамував позіх і доброзичливо усміхнувся нам. — Приємних вам сновидінь, — кинув він на прощання.

Sleeping Beauty, 1957

ВСЕСВІТ. – 1989. – №9

З англійської переклав Віталій Носенко

ШУМОГАСНИК ФЕНТОНА

На «Білого оленя» можна натрапити несподівано, блукаючи вуличками між Фліт-стрит і Набережною. Немає рації говорити, де саме він міститься: небагатьом з тих сповнених рішучості шукачів щастило дістатись до мети. Спершу вам аж ніяк не обійтись без провідника, та згодом ви, мабуть, зорієнтуєтесь самі, якщо заплющите очі й покладетесь на інстинкт. До того ж, відверто кажучи, нікому в клубі не буде до смаку поява нових відвідувачів, принаймні під час «нашої» вечірки. Та й без них тут уже виявиться забагато людей. Що стосується самого приміщення клубу, то його час від часу трясє, коли працюють друкарські машини, а з вікна туалету для чоловіків відкривається панорама Темзи. Ззовні клуб нагадує звичайнісінький шинок, це відповідає дійсності протягом п'яти днів на тиждень. Бар і салон – на першому поверсі; тут – звичайні для таких закладів панелі мореного дуба, матове скло, пляшки за шинквасом, ручки пивних агрегатів... Загалом – нічого незвичайного, і лише музичний автомат у барі нагадує про двадцяте сторіччя. Його встановили під час війни у сміхотворному намаганні створити затишок для американських солдатів, тож нам у першу чергу слід було пересвідчитися, що він ніколи більше не працюватиме.

Гадаю, настав час пояснити, хто такі «ми». Це виявилось не так просто, як я спершу гадав, оскільки скласти повний каталог членів клубу «Білий олень» буде, мабуть, неможливо і, напевне, геть нецікаво. Отже, до цього можу лише додати, що «ми» розпадаємось на три основні категорії. До першої належать журналісти, письменники й редактори. Журналісти, звісно, позбігалися сюди з Фліт-стрит. Ті, хто не хапав зірок з неба, подалися до інших місць; залишилися найстійкіші. Що ж до письменників, то більшість їх дізналась про нас від колег. Вони з'явилися тут у пошуках матеріалу і потрапили в пастку.

А там, де з'явилися письменники, рано чи пізно з'являються й редактори. Якби Дрю, хазяїн клубу, отримував проценти від літературного бізнесу, що процвітав тут, то багатів би (є підозра, ніби

він і так багатий). Один з наших дотепників якось підмітив, що для «Білого оленя» стали звичними суперечки кількох обурених авторів з непохитним редактором в одному кутку клубу, в той час як в іншому кілька завзятих редакторів сперечалися з непоступливим автором.

Що стосується літературних справ, хотів би застерегти, що згодом ви матимете нагоду познайомитися з ними більш детально. А тепер давайте коротко поговоримо про вчених. Що їх привело сюди?

Звичайно, Біркбек-Коледж міститься через дорогу, а Кінгз – за кілька сот метрів на Стренді. Втім, це пояснення не викликає сумніву, хоча не останню роль відігравали персональні рекомендації. До того ж багато хто з наших вчених – письменники, а чимала частина письменників – учені. Досить заплутано, однак нам подобається саме так.

До третьої категорії нашого мікровсесвіту належать ті, кого можна досить вільно назвати «зацікавленими аматорами». Їх приваблювала до «Білого оленя» атмосфера загальної суєти, але найбільше задоволення вони одержували від бесід і компаній, тож тепер приходять щосереди, у «наш» день. Інколи вони збивались із темпу й сходили з дистанції, та на їхнє місце ставали новачки.

Немає нічого дивного в тому, що з таким могутнім потенціалом нам не доводиться нудьгувати по середях у «Білому олені». Тут можна почути не тільки дивовижні історії, але й стати свідком надзвичайних подій. Приміром, якось професор, проїздом до Гарвела, забув портфель, у якому... втім, не будемо вдаватися до подробиць, хоча тоді ми не пройшли повз цю подію. А ще найбільш цікаво... Агенти росіян можуть відшукати мене в кутку за дошкою для метання дротиків. Я знаю собі ціну, однак зі мною легко домовитись.

Тепер, коли я думаю про це, видається дивним, чому ніхто з колег не спробував записати згадані історії. А може, справа в тому, що за деревами не побачили лісу? Може, забракло стимулу? Ні, таке пояснення не витримує критики, адже більшість із них злидарюють так само, як і я, й так само гірко скаржаться на Дрю з його принципом нікому не давати в борг. Я побоююсь, що поки відстукаю ці слова на старому тихому «ремінгтоні», Джон Крістофер, або Джордж Уїтлі, або Джон Бейнон уже працюють не покладаючи рук над першокласним матеріалом. Таким, наприклад, як історія з шумопоглиначем Фентона...

Не знаю, коли все це почалось: одна середа схожа на іншу, і тепер важко пригадати точну дату. До того ж, декому неважко на кілька місяців розчинитись у юрбі завсідників «Білого оленя», перш ніж про нього згадають. Можливо, саме так трапилось і з Гаррі Первісом, адже коли я звернув на нього увагу, він уже знав багатьох із нашої компанії. Коли я думаю про це, мені здається, тут його досягнення значно більші, ніж мої.

І хоча я не знаю коли, та знаю абсолютно точно, як це все почалось. Берт Гагінс мав здібності до каталізу, а точніше, не він сам, а його голос. Своім голосом Берт міг каталізувати що завгодно. Коли переходив на довірливий шепіт, здавалось, це сержант проводить на плацу стройові навчання цілого полку. А коли залишав клуб, розмови раптом стихали, й ми вичікували, поки наші вушні перетинки звикнуть до тиші.

Якось Берт Гагінс вийшов із себе, розмовляючи з Джоном Крістофером (ми всі так чи так опинялись у подібній ситуації), і внаслідок своїм голосом розстроїв шахову партію, що проходила в глибині салону. Як завжди, гравців кільцем обступили були охочі давати поради, і всі ми здригнулись, приголомшені громовим голосом Берта. А коли стихло відлуння, хтось мовив: «От якби примусити його мовчати...»

Аж тут вихопився Гаррі Первіс:

– А знаєте, є такий спосіб.

Не впізнаючи голосу, я роззирнувся й побачив акуратно вдягненого чоловічка років під сорок. Він курих одну з тих різьблених німецьких люльок, які завжди викликали в мене асоціації з годинниками із зозулею та Шварцвальдом. Це була єдина його нетрадиційна річ, в усьому іншому він нагадував дрібного службовця міністерства фінансів, який прибрався, щоб іти на збори асоціації бухгалтерів.

– Вибачте, що ви сказали? – спитав я.

Він не звернув на мене уваги, лише ледь доторкнувся до люльки рукою. Саме тоді я й збагнув, що ця штука зовсім не схожа на дерев'яну люльку, як я спочатку думав, а являє собою значно витонченіше пристосування з металу та пластику, щось на зразок невеличкого хімічного заводика. Тут була навіть пара мініатюрних клапанів. Справді, чим не завод?..

І хоч мене не так легко приголомшити, я не приховував зацікавленості. А чоловічок лише самовдоволено посміхнувся.

– Чого тільки не зробиш задля науки. Ця ідея належить біофізичній лабораторії. Там хочуть точно визначити природу тютюнового диму, от і придумали ці фільтри. Ви знаєте давні балачки про те, чи призводить куріння до раку язика, і якщо так, то яким чином? Уся складність у тому, що це потребує величезної, так би мовити, роботи по дистиляції для виявлення деяких прихованих побічних продуктів. Тож і доводиться багато курити.

– Чи не заважає уся ця сантехніка одержувати насолоду від куріння?

– Не знаю. Адже я доброволець. А взагалі я не курю.

– Оце так!.. – тільки й зміг промимрити я, а тоді пригадав, з чого почалася наша розмова. – Ви сказали, – вів я далі, й досі відчуваючи легкий дзвін у лівому вусі, – ніби існує спосіб примусити Берта мовчати. Хотілося б знати, як саме, якщо це тільки не метафора.

– Я саме думав, – відповів Гаррі, пихкаючи люлькою, – про шумопоглинач бідолашного Фентона. Сумна історія, втім, як на мене, досить повчальна для всіх нас. Хто знає, можливо, колись хтось удосконалив цей пристрій і заслужить благословення людства.

Чмок, буль, буль, хлюп...

– Ну, то розкажіть. Коли це трапилось?

Він зітхнув.

– Шкода, що я все це пригадав... Утім, якщо ви наполягаєте, і, звичайно, за умови, що історія не вийде за межі цього закладу.

– Ну-у, певна річ.

– Руперт Фентон був одним із асистентів у нашій лабораторії. Розумака, тямився на механіці, а от теорію знав слабкувато. У вільний час він завжди конструював різні штуковини. Як правило, задуми були добрі, але винаходи майже ніколи не працювали. Однак це аж ніяк не розхолоджувало його: гадаю, Фентон мав себе за сучасного Едісона й вірив, що йому поталанить якось пристосувати до діла радіолампи та інші дрібниці, які валялися скрізь у лабораторії. Оскільки ця метушня не заважала Фентоновій роботі, ніхто йому не перешкоджав, а асистенти-фізики навіть підбадьорювали, адже будь-який прояв ентузіазму несе в собі свіжину. Однак ніхто й не сподівався від

Фентона чогось особливого, оскільки, здається мені, навряд чи він міг би визначити, чому дорівнює сума $x + y$.

– Невже був такий неук? – здивувався хтось.

– Можливо, я дещо перебільшую, скажімо, $xy + x$. В усякому разі, він мав суто практичні знання, – розумієте, робив ставку на приблизні підрахунки. Запропонуйте йому електричну схему будь-якої складності – й він зробить вам пристрій. Але якщо це буде щось дійсно просте, скажімо телевизор, то не збагне нічого. Ситуація ускладнювалась тим, що Фентон не усвідомлював власної обмеженості. В цьому крилася, як ви пізніше пересвідчитесь, головна небезпека. Гадаю, ідея народилася в нього, коли він спостерігав акустичні експерименти студентів, які мають відзнаку з фізики. Я думаю, ви знаєте, в чому полягає суть явища інтерференції.

– Звичайно, – відповів я.

– Ні! – гукнув один із шахістів, який облишив гру (мабуть, тому, що програвав). – Я не знаю.

Гаррі змріяв його таким поглядом, наче перед ним була істота, що не мала права в суспільстві, яке винайшло пеніцилін.

– У такому разі, – процідив він холодно, – треба дещо прояснити... – Помахом руки Гаррі відхилив наші обурені протести. – Ні, я наполягаю. Ті, хто не розбирається в цих явищах, потребують пояснення. Варто було лише розтлумачити теорію й бідоласі Фентону, поки ще він мав час...

Гаррі зиркнув на збентеженого шахіста й почав:

– Не знаю, чи доводилось вам міркувати над природою звуку. Слід відзначити, звук складається із серії хвиль, що розповсюджуються в атмосфері. Втім, вони не мають нічого спільного з морськими хвилями, зовсім ні! Морські хвилі – це рух угору і вниз. А звукові хвилі являють собою послідовне стискання і рарефакцію^[8].

– Rare – що?

– Рарефакцію.

– Ви маєте на увазі рарефікацію^[9]?

– Ні. Я не певен, чи існує таке слово, а якщо існує, то його не повинно бути, – парирував Гаррі Первіс із апломбом сера Алана Герберта, який сипле дурними неологізмами. – То на чому я зупинився? Ах, так: на природі звуку. Коли створюємо шум, від найтихішого шепоту до того гуркоту, який щойно чули, в атмосфері

відбувається серія змін напруги. Чи доводилося вам спостерігати, як працюють маневрові локомотиви на запасних коліях? Ось вам чудова ілюстрація цього явища. Уявіть собі довгу низку вагонів, з'єднаних між собою. Один кінець низки дістає поштовх, перші два вагони рушають разом, – у результаті стискаюча сила проходить усім рухомим складом. А в зворотному напрямку відбувається протилежне явище – рарефакція, я повторюю: рарефакція, оскільки вагони знову роз'єднуються.

Усе досить просто, коли маємо справу з одним джерелом звуку; тут виникає ще одна група коливань. А коли візьмемо два типи хвиль, що рухаються в одному напрямку? Тут виникне явище інтерференції, яке можна проілюструвати рядом дослідів у галузі фізики елементарних часток. Єдине, чого слід боятися, й думаю, ви всі зі мною погодитесь, це якщо хтось примусить дві групи хвиль поширюватись асинхронно; внаслідок цього повністю зникне звук. Одна звукова хвиля одержить імпульс стискання в найвищій точці розрідження іншої, в результаті не відбудеться ніяких змін, отже, не буде й звуку. Повертаючись до мого прикладу з вагонами, можна провести таку аналогію, коли останній вагон одержує поштовх і ривок одночасно. В цьому випадку взагалі нічого не відбудеться.

Немає сумніву: дехто з вас уже зрозумів, на що я натякаю, збагнув основний принцип роботи шумопоглинача Фентона. Я уявляю, як молодий Фентон аргументував свою точку зору. «В нашому світі, – десь-то говорив він сам собі, – надто багато шуму, і той, хто зможе винайти досконалий шумопоглинач, буде щасливим. Отже, який можна зробити висновок?...»

Фентон недовго думав, щоб дати собі правильну відповідь, адже був хлопець кебетний. Його базова модель виявилася досить простою й складалась із мікрофона, спеціального підсилювача та пари гучномовців. Звук надходив у мікрофон, підсилювався, а потім ішов у зворотному напрямку так, що це не співпадало із фазою початкового шуму. Потім його перепускали через гучномовці; вихідна хвиля і та, що утворилася, взаємознищувались, і в результаті наставала тиша.

Звичайно це було не головне. Тут потрібен був пристрій, який забезпечив би необхідну напругу анулюючої хвилі, інакше б ми опинилися навіть далі від мети. Але це суто технічні деталі і мені б не

хотілося марно запаморочувати вам голови. Як визнає більшість із вас, тут маємо справу із звичайним негативним зворотним зв'язком.

– Одну хвилинку! – втрутився Ерік Мейн, який, слід відзначити, вважався експертом у галузі електроніки і редагував якусь телегазету чи щось подібне. Він зробив радіовиставу про космічний політ, але це вже тема для іншої розмови. – Хвилинку! Тут щось не так. Ви ніяк не зможете досягти тиші в такий спосіб. Адже неможливо пристосувати фазу.

Гаррі Первіс знову потягнув люльку до рота. Якийсь час чулося лише зловісне булькання, й це нагадало мені перший акт «Макбета». Потім Гаррі кинув розлючений погляд на Еріка.

– Ви хочете сказати, – холодно процідив він, – що це вигадка?

– Ну-у, я б цього не сказав, але... – Ерік знітився, щось примусило його замовкнути. Він витяг з кишені пакет з набором конденсаторів, які, здавалося, позаплутувались у його носовій хусточці, й надовго припишк.

– Як я вже говорив, – спокійно повів далі Гаррі Первіс, – саме такий принцип дії Фентонового шумопоглинача. Його перша модель була не досить потужна й не могла працювати, коли рівень шуму виявився надто високим або надто низьким: результат виходив несподіваний. Коли апарат умикали й хтось намагався говорити, було чути два протилежних полюси звуків – слабкий писк кажана й низький гуркіт. Та невдовзі Фентонові пощастило: застосувавши більш лінійну схему (хай йому чорт, ніяк не можу обійтись без технічних подробиць!), в останній моделі він досяг повної тиші не просто у звичайній кімнаті, а й у великому залі. Ось так...

Слід сказати, Фентон був не з тих винахідників, які ховають свої винаходи, аби ніхто не «запозичив». Він охоче діливсь ідеями з персоналом і студентами щоразу, коли знаходив слухачів. Сталося так, що одним з перших, кому продемонстрував свій удосконалений шумопоглинач, був студент факультету гуманітарних наук, Кандал, здається, його прізвище, який вивчав ще й фізику. Шумопоглинач справив на нього велике враження. Однак Кандал не уявляв собі можливостей його комерційного застосування, навіть того, який порятунок може принести апарат нещасним вухам стражденного людства. Навпаки: в Кандала виникли зовсім інші ідеї...

З вашого дозволу, трохи відхилиюсь од теми. В нашому коледжі процвітає музичне товариство, яке за останні роки так зросло, що вже може виконувати нескладні симфонії. На той час, про який я веду мову, товариство взялося за надзвичайну справу: вирішило поставити оперу молодого талановитого композитора, прізвище якого було б непорядно тут називати, оскільки тепер воно загальновідоме. Назвемо його умовно Едвардом Інгландом. Не пам'ятаю назву опери, однак у ній ішлося про трагічну любов, яка з певних причин була мені незрозуміла. Чомусь вважається, що в супроводі музики такі набридлі драми стають менш безглуздими. Безперечно, багато залежить від музики, але...

Я й досі пам'ятаю, як вивчав програмку, чекаючи, поки піднімуть завісу, але так нічого до пуття й не второпав. Події розгорталися в епоху пізнього вікторіанства, а головними героями були Сара Стемп, пристрасна жінка, яка працює на пошті, Волтер Партрідж, похмурий лісник, та син есквайра, забув, як його звали. Затерта історія про вічний любовний трикутник, яка ускладнювалася забобонами місцевих жителів: а бува через новий телеграфний апарат у корів пропаде молоко й не буде телят?

Отже, звичайна мелодрама без прикрас. Син есквайра не бажає зв'язувати свою долю з поштаркою, а лісник, доведений відмовою Сари до безтями, жадає помсти. Трагедія досягає кульмінації, коли Сару знаходять задушеною в мішку з незапитаною кореспонденцією. Односельці вішають Партріджа на телеграфному стовпі, викликавши обурення лінійних монтерів. Передбачалося, що Партрідж співатиме арію, коли його вішатимуть, я жалкую, що пропустив саме цей момент. Син есквайра заливає горе горілкою й вирушає в мандри до якоїсь колонії, щось таке.

Хочете знати, до чого я веду, та наберіться трохи терпіння. Справа в тому, що поки розігравалась оця вигадана сцена, за лаштунками відбувалася справжня трагедія. Фентоновому приятелю Кандалу відмовила молода особа, яка мала співати партію Сари Стемп. Не думаю, що Кандал був занадто злопам'ятним, однак він здобув унікальну можливість помститися. Будьмо відвертими: адже й студентське життя породжує атмосферу певної безвідповідальності.

Я бачу на ваших обличчях проблиски розуміння. Але ми, тодішні глядачі, нічого не підозрювали. Серед публіки були вельми шановані

особи на чолі з президентом коледжу, а деканів і професорів найшло хоч відбавляй. І досі не збагну, як їх усіх тоді зібрали. Та я й сам не відомо чому там опинився.

Увертюра потонула у схвальних вигуках, оплесках і навіть свисті, яким вітали артистів найбільш галасливі глядачі. Мабуть, я не зовсім справедливий до них: вони могли краще за мене тямитися на музиці.

Згодом підняли завісу. Сцена зображувала майдан містечка Додцерінг-Слафлей, 1860 рік. З'являється героїня, яка переглядає листівки з вранішньої пошти. Натрапляє на листа, адресованого молодому есквайрові, й одразу починає співати.

Арія здавалася зовсім непогана, проте досить-таки сумна. На щастя, нам довелось почути лише кілька тактів...

Саме так. Нема чого хвилюватись із приводу того, як Кандалові пощастило переконати щиросердого Фентона запустити свій пристрій. Можу лише сказати, що то була найбільш переконлива демонстрація того винаходу. Раптом запала цілковита тиша, голос Сари Стемп теж кудись пропав, наче хтось вимкнув звук. Усі застигли на місцях, а співачка й далі безгучно ворушила губами. Потім і вона щось усвідомила, роззявила рота й за інших обставин пронизливо завищала б, та тільки кинулась за лаштунки у зливі поштових листівок.

Тут настав неймовірний рейвах. Певний час кожен думав, ніби втратив слух, однак швидко всі збагнули, що біда загальна. Хтось із фізичного факультету здогадався, в чому справа, невдовзі серед поважної публіки в першому ряді пішли по руках клаптики паперу. Віце-президент коледжу спробував був, несамовито жестикулюючи зі сцени, закликати нас до спокою. Я був настільки знесилений од сміху, що не міг оцінити такі вишукані речі.

Нам лишалося тільки вибратись із залу, що ми й зробили так швидко, як могли. Гадаю, Кандал утік; на нього справила таке враження ця штуковина, що він навіть забув вимкнути її. Кандал боявся, бо все могло закінчитися для нього лінчуванням. Що ж до Фентона, то ми, на жаль, ніколи не дізнаємось, що з ним сталося. Можемо лише відтворити хід подій за тими доказами, які лишилися.

Як я уявляю собі, він, напевне, зачекав, поки нікого не буде в залі, й прокрався туди, щоб вимкнути пристрій. А потім стіни коледжу струсонув вибух.

– Вибух?!

– Саме так. Я здригаюсь від думки, що нам тоді ледь пощастило врятуватись. Іще б з десятків децибелів, ще б кілька фонів – і все злетіло б у повітря, коли в залі було повно людей. Якщо хочете, можете вважати це рукою таємничого провидіння, але вибух застав на місці лише самого винахідника. Очевидно, так воно й було, принаймні він загинув, досягши своєї мети, перш ніж декан факультету добрався до нього.

– Слухайте, облиште моралізування. Що ж насправді трапилось?

– Як я вже вам казав, Фентон плавав у теорії. Якби він був розібравсь у шумопоглиначі з математичного погляду, то неодмінно виявив би власну помилку. Розумієте, суть проблеми в тому, що енергія не зникає. Навіть тоді, коли погасити один потік хвиль іншими. У цьому випадку енергія, яку ми нейтралізували, накопичується десь в іншому місці. Це нагадує підмітання підлоги в кімнаті: ви змітаєте сміття до купи в одному кінці, тоді як під килимом лишається досить непривабливий шар бруду.

Якщо ви підійдете до справи з теоретичного боку, то зрозумієте: пристрій Фентона не так заглушував звук, як накопичував його. У ввімкненому стані пристрій дійсно поглинав енергію звуку. А під час концерту трапилось фіаско. Вам стане більш зрозумілим, що маю на увазі, коли заглянете в одну з партитур композитора Едварда Інгленда. До того ж, звичайно, не можна не враховувати шум, що його створювала публіка, точніше – намагалася створити, коли почалась паніка. Сумарна кількість енергії була, вірогідно, дивовижною й бідний шумопоглинач накопичував її. Куди вона поділася?

Я не знайомий зі схемою, мабуть, енергія потрапляла до конденсаторів силової установки. На той момент пристрій був як заряджена бомба. Останньою краплею став звук кроків Фентона, що наближався до переобтяженого апарата, який більше не міг витримати й вибухнув.

Якийсь час усі мовчали, можливо, вшановуючи пам'ять покійного Фентона. Потім Ерік Мейн, який останні хвилини десятих бубонів у кутку над своїми розрахунками, проштовхався крізь кільце слухачів, агресивно випростав руку, затиснувши в ній клаптик паперу.

– Послухайте! – сказав він. – Все-таки я мав рацію. Ця штукавина не могла працювати. Співвідношення фази й амплітуди...

Гаррі Первіс не дав йому договорити.

– Саме так я й говорив, – мовив він заспокійливо. – Вам слід було слухати. На жаль, Фентон обрав нелегкий шлях до мети.

Гаррі Первіс поглянув на годинника й не без підстави заспішив геть:

– Господи! Як плине час. Наступного разу нагадайте мені розповісти вам про незвичайне явище, яке ми спостерігали через новий протонний мікроскоп. Це ще дивовижніша історія.

Він був уже на порозі, коли Джордж Вітлі оволодів собою.

– Послухайте, – розгублено промовив він, – як могло статися, що ми нічого про це не чули раніше?

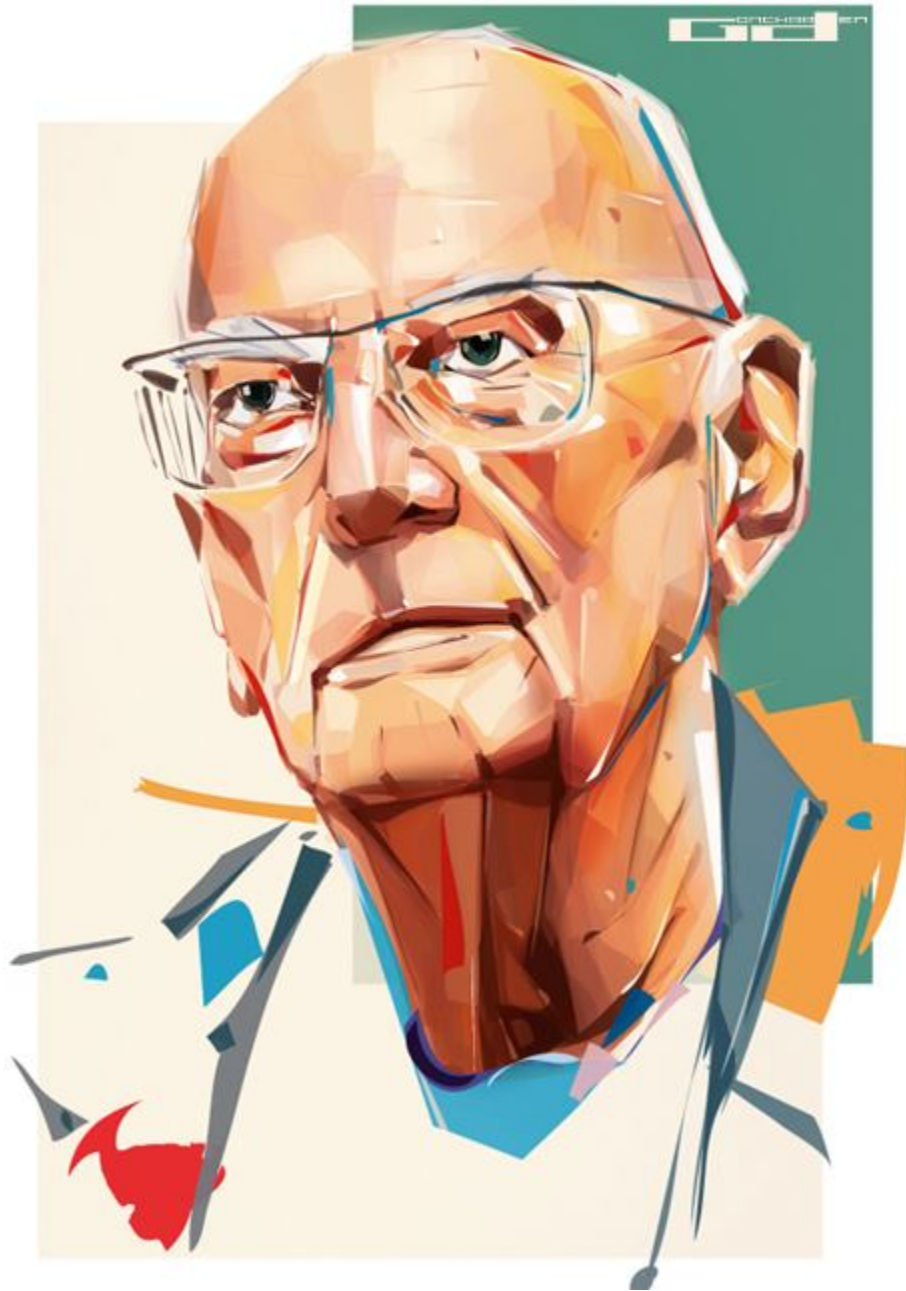
Гаррі Первіс застиг, часто пихкаючи люлькою, яка знов почала працювати як хімічний завод, і кинув через плече:

– Нам лишалось одне. Адже ми не хотіли скандалу – *De mortuis aut bene, aut nihil*^[10], – розумієте. Крім того, за даних обставин чи не здається вам, що було б краще, ну-у, зам'яти цю справу? Бажаю вам усім доброї ночі.

Silence Please!, 1950

ВСЕСВІТ. – 1998. – №5-6.

НОСЕНКО Владислав, переклад з англійської, 1998.

notes

Зноски

1

Лі — генерал, командував військами південців у громадянській війні 1861 — 1865 рр. у США.

Публікувалось також під назвою "Ляклива орхідея" в журналі ВСЕСВІТ №9/1979 (в перекладі Надії Боровик).

Гаррі Первіс - оповідач всіляких бувальщин та небилиць в оповіданнях Артура Кларка із збірки “Оповідки з таверни “Білий олень”.

Мається на увазі фантастичне оповідання Мері Шеллі (1797-1851), дружини відомого англійського поета-романтика. Доктор Франкенштейн створив чудовисько, яке вийшло з-під контролю.

Іудейський цар (бібл.).

Оповідання також друкувалося під назвою “Сонячний вітер”.

De mortuis nil nisi bonum (лат.) - про мертвих або добре, або нічого.

Рарефакція (англ.) – розрідження звукових хвиль.

9

Рарифікація (англ.) – те саме.

10

Про померлих (слід казати) або добре, або нічого.